

FÖLD ÉS EMBER

TUDOMÁNYOS SZEMLE — SZERKESZTI

KOGUTOWICZ KÁROLY

TARTALOM:

GYÖRFFY ISTVÁN: Nyíregyháza és Debrecen települése.

BALOGH ALBIN: Adalékok az árpádkori Esztergom helytörténetéhez.

Szemle. — Apróközlemények. — Folyóiratszemle.

IX. ÉVF.
ELSŐ SZÁM.
1929.

SZERKESZTŐSÉG:
SZEGED, EGYETEMI FÖLDRAJZI INTÉZET
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI
SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSA
BUDAPEST

TARTALOM.

Értekezések :	Lap
<i>Győrffy István</i> : Nyíregyháza és Debrecen települése	1
<i>Balogh Albin</i> : Adalékok az árpádkori Esztergom helyrajzához	22
Szemle :	
<i>Mendöl Tibor dr.</i> : Szarvas földrajza (Irmédi-Molnár László). — <i>Edelényi—Szabó Dénes dr.</i> : Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai (Kanszky Márton). — <i>ifj. Márai Lajos</i> : A Császárfürdő monografiája (Buday Kálmán), — <i>Hornyik János f.</i> : Kecskemét város gazdasági fejlődésének története (Kanszky Márton) — <i>vitéz Málnási Ödön dr.</i> : A régi magyar juhászat. (Irmédi-Molnár László). — <i>Deutsche Siedlungsforsungen</i> , (Bátky Zsigmond). A legújabb magyar földrajzi irodalom	32
Ápró közlemények :	
Hajduszoboszló nevének eredete (vitéz Málnási Ödön). — Hajduszoboszló nevének eredete, Bátky válasza (Bátky Zs.). — Rákospalota (B. Zs.). — Áron morvája, Barci fok, Büt ere, Kenyere ér és Kollan tó (B. Zs.). — Halmazfalu (B. Zs.) — A Somogy helynév eredete (Horgér Antal). — Atka (Győrffy I. (Szeged). — Táp, Tápió (Bátky Zsigmond). — Sarol, Bozol, Borol, Basal (Bátky Zs.) — Börkönd, Burgungya, Kondakor (Bátky Zs.). — Köcsül folyás (Bátky Zs.). — Tördemicz (Bátky Zs.). — Közigazgatási változások (Czakó J.) — Véglegesített községnevek. (Czakó J.)	39
Folyóiratszemle	46

FÖLD ÉS EMBER

két havonként megjelenő

TUDOMÁNYOS SZEMLE. — SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ KÁROLY.

A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya, a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézete és a Szegedi Alföldkutató Bizottság hivatalos folyóirata.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Szeged, Egyetemi Földrajzi Intézet, Szukováthy-tér 1.

Célja: az emberföldrajz művelése, elsősorban a magyar föld tudományos kutatása.

Előfizetés egy évre 8 pengő,

iskolák, könyvtárak, tanárok és tisztviselők számára 3 pengő.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma 48180.

Lakásváltozást kérjük okvetlen bejelenteni.

A folyóirat közleményeire való jogainkat fenntartjuk!

A közlemények csakis a forrás megnevezésével idézhetők.

Nyiregyháza és Debrecen településformája.

A német tudományos folyóiratot, könyvet sohasem azzal az előítélettel nyitjuk fel, mint egyik-másik balkáni nép „tudományos” szellemi termékét. A német mindig tárgyilagosságra törekvő és nem felületes, sőt a „német alaposság” közmondásos.

Előttünk fekszik egy erdélyi szász-német folyóirat,¹⁾ melynek mult évi folyama egyebek között Nyiregyháza és Debrecen magyar városok településformáival foglalkozik. A rövid, de sokat mondani akaró cikkeket *Treiber G.* mérnök írta. A településtörténelmi adatok teljes mellőzésével pusztán alaprajz vizsgálat alapján megállapítja, hogy e városokat a középkorban németek alapították. Sőt az egyes városrészek keletkezésének időpontját is pontosan megállapítja tisztán spekulatív alapon.

Mindkét cikk a felületességnek és tudománytalanságnak olyan példája, amilyennel német író tollából nem igen szoktunk találkozni. Csodálkoznunk kellene, hogy egy, a magyar viszonyokkal kezdettől fogva ismerős szász tudományos folyóirat ilyen cikkeknek helyet ad, ha nem tudnánk, hogy a Romániába bekebelezett Erdély általános balkánizálódási jelenségével állunk szemben, melynek úgy látszik a szász tudomány is áldozatává esik.

Nem vonjuk kétségbe, hogy a városalaprajzok összehasonlító vizsgálata eredményeket hoz a településtörténet számára, különösen akkor, ha más történelmi forrás nem áll a rendelkezésünkre. De oklevelés bizonyítékokkal szemben a morfológiai spekulációnak vajmi kevés bizonyító ereje van, különösen ha az összehasonlított városok egymástól távol álló

¹⁾ Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. LI. Jahrg. 13—15., 79—82. l.

országban fekszenek, ahol más-más földrajzi és néprajzi viszonyok befolyásolták a településeket.

De lássuk, mivel indokolja vizsgálatának módszereit!²⁾

„A középkori német várostervrajzok kutatása — úgy mond — azt a megállapítást eredményezte, hogy az egykorú városalapítások egyforma alapformát mutatnak. Ebből következik, hogy hasonló alaprajznál az alapítás ideje sem lehet távoli. Miután századok folyamán a városépítészeti követelmények változtak, az alaprajzformák is megváltoznak; úgy, hogy az alaprajzformákból az alapítás idejére is következtethetünk“.

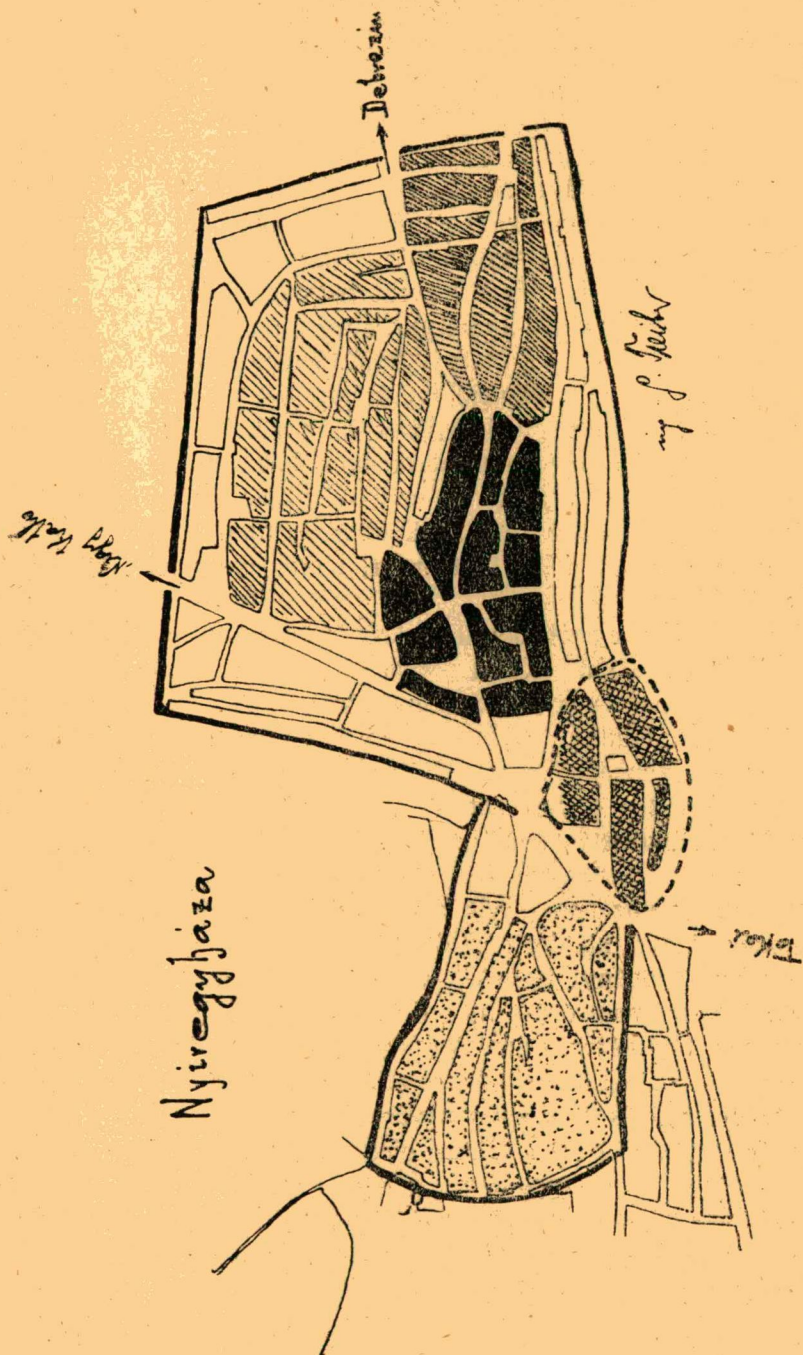
Nyiregyháza településéről pedig a következőket mondja:

„Ha Nyiregyháza tervrajzát szemléljük (1. ábra), úgy meglep annak sokfélesége. Legrégibb városrésznek a keresztben vonalkázott részt kell tekintenünk, amely kőfallal volt körülvéve, melyen belül a templom és temető volt. A háromszög alakú helykihagyást a Kárpátok láncolatán belül csakis a legrégibb német településeknél találjuk. Ezen település a 11-ik századba tartozik“.

„Ugyanakkori a feketén ábrázolt városrész is, amely akkor önálló település volt. Az utcáknak sugaras összetalálkozása ezen időre enged következtetni. Úgy látszik, hogy az első település egy menedékvárból fejlődött ki, míg a másik valami alapítóténykedésnek köszönheti létesülését“.

„A 12-ik század első felében keletkezett egy egyszerűen, de erősebben vonalkázott rész (bordás típus), majd a 12-ik század második felében a legyezőszerűen széjjel ágazó utcákból álló pontozott városrész, végül a 13-ik században az egyszerűen és vékonyan vonalkázott városrész párhuzamos rendszerben. Öt önálló településsel, öt német bevándorlási hullámmal állunk itt szemben. Csak később, valószínűleg a 15-ik század elején lett az egész telep egységesen kőfallal körükerítve. Ezen időben Nyiregyháza jelentékeny hely lehetett. Így tehát a város tervrajza jelentős okiratnak bizonyul, melyet alátámaszt azon tény, hogy az egész terület a német Guth- és Keled-lovagok tulajdona volt a 11. század elején és az egész középkor folyamán ezek leszármazóinak tulajdonában volt“.

²⁾ i. m. 13. l.

1. ábra. Nyiregyháza.

(Treiber G. rajza.)

Mi úgy sejtjük, hogy ez az utolsó mondat magyaráz meg mindent.

Azért kell Nyiregyháza alaprajzának a középkori német városokéval megegyeznie, mert a „német“ *Guth-Keled* lovagok alapították! Hogy mi történt Magyarországon s Nyiregyházán kilencszáz év alatt, az mind mellékes! Hogy miféle történelmi anyagot hordott össze évszázadok óta a magyar tudomány, az Treiber urat nem érdekli! Hisz meg van írva már régen, hogy a magyar sátor alatt élő nomád nép volt, aki mikor betört a Kárpátok közé, leigázta az itt talált apró néptörzseket, kulturát nem tudott teremteni, tehát azt nyugatról hozta. A szászok voltak azok, akik a kulturát szállították s a magyar városokat alapították, mert hát a nomád magyarság nem alapíthatott várost! Ha ez a tétel igaz, akkor ha van Magyarországon város, azt csak szászok alapíthatták! Körülbelül így okoskodhatott Treiber úr, mikor fentidézett cikkét kiemelte.

Ezzel szemben lássuk, mi az igazság!

Hogy a Guth-Keled nemzetség német lett volna, *Karácsonyi* nem veszi bebizonyítotttnak. Azt írja róluk:³⁾ „Nagy hatalmuk, nagy tetteik érzetében tagjai már a XIII. században büszkéek voltak származásukra, sőt azzal meg nem elégedve egyes nagyhirű, bár idegen lovag családokkal való összeköttetés fényével is ékesítgették nemzetségük eredetét“.

„A nemzetség egyik ágának 1326-iki folyamodása és az ennek alapján kiállított királyi adománylevél szerint a somogy-megyei Koppányt leverő Weissenburgi Venczelin lett volna a Guth-Keled nem őse s még ő kapta volna Szent Istvántól Rakamaz, Nyirbátor, Pócs, Ábrány és Nyiregyház nevű falvakat. Ennek azonban aligha van egyéb alapja, mint hogy a Szabolcs mellett eső és Venczelin nevére emlékeztető Vencsellő falu már rég, 1326 előtt a Guth-Keled nem egyik jószága vala“.

„Ezzel ellentétben *Kézai* azt állítja, hogy a Guth-Keled nem elei Péter király idejében jöttek hazánkba és pedig három testvér s ezek Sváborgszágból Stof, azaz Stauf várából származtak“.

„Kiszínezi és tódítja *Kézai* állítását a Képes Krónika szer-

³⁾ A magyar nemzetségek a század közepéig. Budapest, 1901. II. 19.

zöje. Szerinte — noha mások ugyan egyebet beszélnek — a Guth-Keled nem eleit III. Henrik császár Péter király segítségére küldötte hazánkba. Megjegyzi, hogy a nemzetség már Svábsországban is az előkelők közé tartozott, tagjai szegények voltak ugyan, de jámborok és vitézek⁴⁾

A krónika meséivel szemben *Karácsonyi* ezt mondja: „Német eredetnek sem a legrégibb és kedvteléssel használt személynevekben, sem a nemzetség ősi birtokaiban, helyneveiben nincs nyoma, sőt ellenkezőleg, a sopronmegyei, ma közönségesen Margarétának és Trausdorfnak hívott helységek, míg e nem tagjai birták, Majád és Dorog nevet viseltek⁵⁾”

A nemzetség első fészke gyanánt a Székesfehérvártól észak-nyugatra eső kis Gút falut tekinthetjük. Másik ősi, még a közös őstől maradt jószága vala a Guth-Keled nemzetségnek Nyir-Adony és környéke. Ebben a faluban állott a közös nemzetségi monostor.

Az 1326. évi oklevél s a krónikák ellenkező állításai a személy és helynevek tanúságai vitássá teszik a Guth-Keled nemzetség német származását. De azért fogadjuk el további alapnak az ő német eredetüket!

Ha településtörténelmi adatok nélkül is lehet község alaprajzoknak perdöntő értéke, akkor Gút és Nyiradony községeknél is lennie kell, mert ezek a Guth-Keled nem első települőhelyei. Azonban akárhogy nézegetjük is a Guth-Keled nemzetség ezen két ősi falujának alaprajzait, nem ismerünk rá a középkori városok településformáira.

Amint látjuk, sem Gút, sem Nyiradony nem mutat más települési formát, mint a környező többi községek, melyek egykor kétségtelenül magyar eredetű nemzetségek birtokai voltak. Mindkettő jelentéktelen falu volt kezdettől fogva s az is maradt századokon keresztül mind a mai napig. Már pedig ha ez a nagy nemzetség várost akart volna alapítani, akkor valószínűleg első települőhelyén vagy ott alapította volna, ahol a nemzetségi monostora volt.

De nemcsak német városokat nem alapítottak a Guth-Keled nemzetség első tagjai, hanem még német telepeseket sem hoztak! A Guth-Keled nemzetség birtokában levő falvaik-

⁴⁾ *Karácsonyi* i. m. 19. l.

⁵⁾ i. m. 20. l.

nak magyar nevük van, ami pedig idegen, nagyrészt kunbessenyő, böszörmény s egyéb türk név,⁶⁾ német azonban nincs köztük, hacsak Guth-ot nem vesszük annak. Ahol a birtokok elterültek, egészen a törökvilág más lakosságot, mint magyart nem találunk.

Nem is nagyon lett volna tanácsos a XI—XII. században a nemzetség elszórt birtokain magyarok közé ékelt falvakban németeket telepíteni. A Guth-Keled nemzetség birtokterületén támadt városokban zárt tömegben letelepített németekről pedig mitsem tud a történelem, legkevesébbé pedig nyíregyházi német hospesekről.

Még az sem hihető, amit az 1326. évi oklevél mond, hogy Nyíregyházát Szent István adta volna a Guth-Keled nem akkor élt ősenek, mert Szent István idejében még nem igen lehetett egyház Nyírfaluban. 1219-ben pedig a Váradí Regestrum⁷⁾ „izmaelitae de Nyír”: nyíri izmaelitákat, vagyis mohamedán kunokat vagy bolgárokat említ, így a falu első alapítóinak ezeket kell tekintenünk. Ez annál is inkább valószínű, mert Nyíregyháza közvetlen szomszédságában izmaelita vagy böszörmény, muzulmán népségnek több községben van nyoma. Sőt a Váradí Regestrum több ízben is említi a nyíri izmaelitákat.

Nyíregyházát az időrendben második hiteles adat, a pápai tizedjegyzék 1333-ból említi. E szerint egyházas hely volt. Az izmaelita lakosság az 1241. évi mongolpusztításkor kiveszett-e vagy keresztény hitre tért, adatok hiányában eldönteni nem lehet.

Az ecsedi uradalmat — melyhez Nyíregyháza is tartozott — Róbert Károly király 1307-ben adományozta az ecsedi Báthoryak ősenek, aki a Guth-Keled nemzetség leszármazottja volt. A Báthoryak aztán több mint 300 évig, vagyis 1621-ig birtokolták.

A XV—XVI. századból számos okleveles adat maradt arról, hogy a falut jobbágyok lakták. Hospesekről azonban sóha sincsen szó. Van adat arra is, hogy a Báthoryaknak erődfített kuriájuk volt, sőt a kis templom is kőfallal volt körülvéve. Ez azonban nem kizárólag szász vagy német szokás.

⁶⁾ egy 1329. évi oklevélkivonat a Gút-Keled nembeli Tatár Istvánt említi. U. ott 91. l.

⁷⁾ 7. §.

Az 1870-ben lebontott régi templom archeologusok szerint a XV. században épülhetett. Hossza 9, szélessége 4 öl volt. Az ilyen kis templomba 250—300 léleknel több nem fér. Más templomnak a XVII. század előtt nyoma sincs itt. Elég is volt ez Nyiregyháza népének egészen a XVIII. század közepéig.

Már pedig a *Treiber* úr által térképen ábrázolt kb. 50 középkori út és utca legszűkebben számítva is 500 házat, vagyis 3000 lakost feltételez.

Nyiregyháza népessége a XVII. században emelkedett lényegesebben, mikor hajdúk telepedtek ide. 1622-ben *Lukács* Nyiregyháza házainak számát ekkor 186-ra becsüli.⁸⁾ 1640-ben gróf Bethlen István telepít ide hajdú vitézeket, 1655-ben pedig II. Rákóczy György fejedelem erősíti meg Bethlen adományát. Ha Nyiregyházát várossá fejlesztette valaki, az csak a hajdúság lehetett. Ha volt valami erőssége, az csak hajdúmódra készített földvár volt. Az sem ölelte körül a várost, hanem csak a város centrális részét. A *Treiber* által feltüntetett külső várfal csak az ő fantáziájában él. Annak helyén téglának, falnak semmi nyomát nem találták soha.

De még a hajdú város sem őse a mai Nyiregyháznak! A XVII. század vége felé részint a török, részint a német dúlás révén „Nyiregyháza annyira elpusztult legyen, hogy csak a szél fújdogálná helyeit“, írja gróf Csáky István a vármegyehez intézett levelében⁹⁾ s kéri a vármegyét, hogy engedjen oda lakosságot szállani. A megszálló lakosság azonban az állandó katonai zaklatásoktól alig szaporodhatott s a kuruc világ kezdetén is, 1704-ben Nyiregyházán csak 67 gazda volt,¹⁰⁾ még a kuruc világ után 10 év múlva is csak 131-re rugott a gazdák száma, kiket az 1719. évi pestis 79-re fogyasztott le. 1728-ban pedig már csak 48 gazda lakik Nyiregyházán. 1739-ben a pestis ismét pusztított.

A névszerinti összeírások szerint a lakosság magyar, de már a kuruc világ után orosz beköltözők is vannak, kiknek 1743-ban papjuk is van. Ezeknek fatemplomuk volt.

Azt írja *Treiber*: „Ha szem előtt tartjuk egy település keletkezési folyamatát, úgy mindig azt látjuk, hogy a földesúr alapító levéllel létesíti a telepítést, pontosan megállapítván a

⁸⁾ *Lukács* i. m. 93. l.

⁹⁾ i. m. 135. l.

¹⁰⁾ i. m. 162. l.

város területét, a kivitelt azonban teljesen a vállalkozóra bízva, aki a telepéseket hozza, utakat és épülethelyeket kijelöl és fáradságáért a község örökös bírója lesz“.

Úgy látszik, itt közel jár az igazsághoz. Nyiregyházát ugyanis nem a török-kuruc-labancvilágban lefogyott csekély-számú magyarság tette várossá, hanem egy nagyobb betelepítés. Csakhogy nem a Guth-Keled nemzetség német gerébje hozta a városalapító népet, hanem nyolcadfélszáz év múlva Petrikovics János derék szarvasi csizmadia mester és pedig nem németeket, hanem evangélikus tótokat.¹¹⁾ Ez az ügyes ember aránylag nagyon rövid idő alatt nagyszámú települőt szállított Nyiregyházára. Legtöbben jöttek Békés megyéből, kevesebben a felföldi vármegyékből. A települők száma 1754 végéig 561 gazda, vagyis 2485 lélek volt. Nyiregyháza régi lakosai pedig jobbára szétoszoltak.

1754 nyarán közel 200 ház épült.

Az újonnan települt Nyiregyháza utcáiról és házairól 1757. évi összeírás ad tájékozást. E szerint a jövevény lakosság az alábbi utcákat szállotta meg:

Szarvas	utcát (ma is az)	60 háztelken
Tokaji	„ (ma Rákóczi utca)	29 „
Pazonyi	„ (ma Vay Ádám utca)	47 „
Csabai	„ a Kállói utca része*)	24 „
Kállai	„ (ma is az)	37 „
Debreceni	„ (ma részben az, részben Luther u.)	89 háztelk.

Az összeírt családok neveiből láthatjuk, hogy a lakosság kevés kivétellel tót volt. A betelepült tótok az egész várost megszállották s a város település formáját nekik köszönheti. A magyarság kevés kivétellel elhagyta Nyiregyházat a tótok betelepülésekor, az oroszok — úgy látszik — az Orosz utcában (ma Kossuth utca) megmaradtak. (2. ábra.)

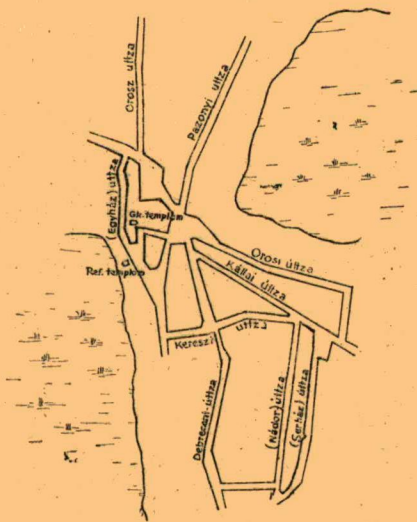
A város megszállt utcái a Szarvas utca kivételével a szomszédos községekbe vezető utak voltak, melyek a fő téren, a mai Kossuth téren találkoztak. Valószínű, hogy a tótok bejövetele előtt is körülbelül ezen utak mentén lakott a régi lakosság, mert a város északkeleti és délnyugati oldalán terjedel-

¹¹⁾ *Éble Gábor*: Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza—Budapest, 1898. 8°, 42. l.

*) *Szohor Pál*: Nyiregyháza az örökváltság századik évében. Nyiregyháza, 1924. 195 l.

NYÍREGYHÁZA 1750-BEN

MÉRET 1:16.000

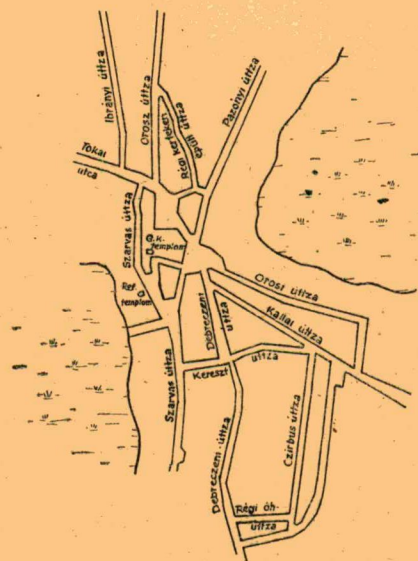

Egykoru irások alapján rekonstruálta
Nyíregyháza, 1924.

Magyar
városi műszaki tanácsos.

2. ábra.

NYÍREGYHÁZA 1770-BEN

Egykoru irások alapján rekonstruálta
Nyíregyháza, 1924.

Magyar
városi műszaki tanácsos.

3. ábra.

mes mocsarak voltak (2. ábra), melyek régi idők óta megszabták a közlekedési utak irányát. A régi Nyiregyháza a mocsarak között levő keskeny földszoroson feküdt, még pedig az egymást keresztező országutak csomópontjában. Nevét is bizonyosan ezektől a mocsaraktól nyerte, nem pedig a nyirfaerdőktől. A régi magyar nyelvben ugyanis a mocsarat „nyir”-nek nevezték, nyirfákról ellenben nincs a régiségben semmi adat. A nyirfaerdőket az újabb kor legendái vitték be a köztudatba.

A legrégibb városrésznek csakugyan azt a városrészt tekinthetjük, melyet *Treiber* egymást keresztező vonalakkal húzott be. A háromszögalakú helykihagyás, „mely a Kárpátok láncolatán belül csakis a legrégibb német településeknél található” Nyiregyházán a mult században keletkezett. A legrégibb városrész kelet-nyugati irányban szelő utca ugyanis csak újabb városrendezés eredménye, sőt a háromszög felső jobb sarkából északra tartó Bercsényi utca is újabb eredetű. A háromszög balsarkából északra, illetőleg délre haladó utca a Szarvas utca, mely a Tokaji utcába torkollott, de most a tértől északra haladó részét Egyház utcának nevezik. A háromszögű tér úgy jött létre, hogy az Egyház és Bercsényi utca között délfele nyúló utca tömböt a kelet-nyugati irányban haladó Bethleni utca kiegyenesíthetése céljából megcsonkították, illetőleg az itt volt s még az 1795. évi térképen látható szárazmalmokat elhántták. Így keletkezett a háromszögletű, ma Kálvin nevével jelölt tér. A régi állapotokat még élő emberek is tanúsíthatják, mert a rendezés nem régen, emberemlékezetre történt. Csak merész költői fantázia teheti a XI-ik századra a háromszögletű Kálvin tér keletkezését.

A *Treiber* térképén feketén színezett városrész, melynek eredetét ő az utcák „sugaras összetalálkozása” alapján szintén a XI. századra teszi, 1770 után keletkezett. 1770 előtt csak a Debreceni utca és az ezt keresztező Kereszt utca volt meg ebből a városrészből. Az 1795. évi térképen már kialakulva találjuk e városrész utcáit is, de a Debreceni és a Kereszt utcák kereszteződését „sugarassá” tevő Kürt utca csak a mult század végén keletkezett. Különben az 1795. évi térképen a város ezen részén találjuk a Tetves tavat, ami megmagyarázza, hogy miért alakult ki aránylag oly későn a város ezen részén az utcahálózat.

A Treiber által a XII-ik század elsőfelére tett, az előbbi-től délre fekvő sűrűn vonalkázott városrész 1770-ben még nem volt meg. (3. ábra.) Az 1795. évi térképen is még csak a keleti felét találjuk. (4. ábra.)

Az északon fekvő legyezőszerűen széjjel ágazó utcák-ból álló pontozott városrész — melyet *Treiber* szintén a XII. századból datál, 1770 után alakult ki a Pazonyi (ma Vay Ádám) és Orosz (ma Kossuth) utcák között. 1770-ben még csak a „Régi kerteken épült utca” képviseli a „legyezőszerűséget”. Neve világosan mutatja, hogy itt azelőtt kertek terültek el, s a legyezőszerűen alakuló utcák pedig kerti utak voltak még a múlt század elején is. (3. ábra.)

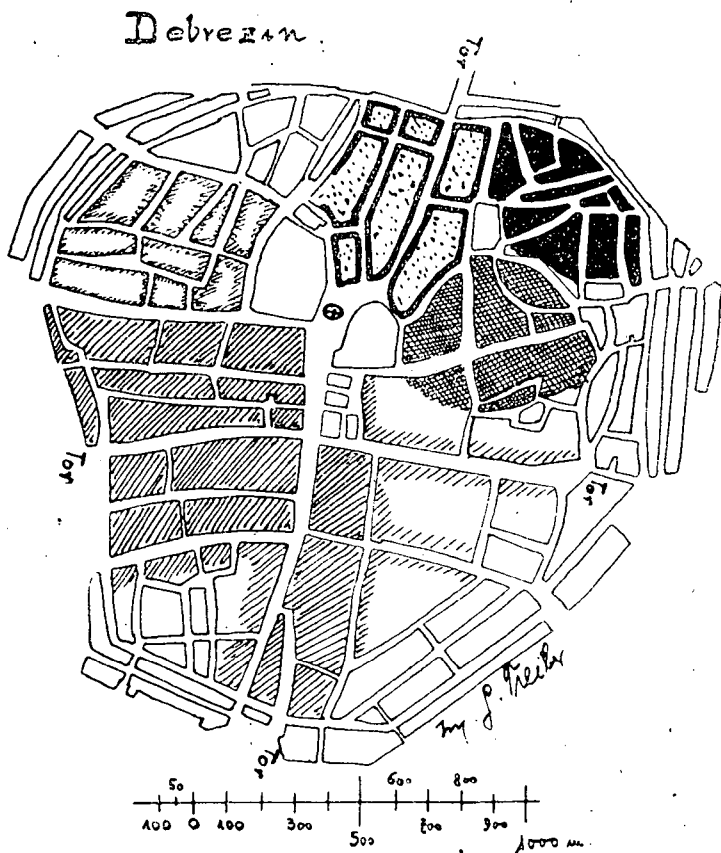
A XIII. századra tett egyszeresen, ritkán vonalkázott városrésznek is csak a keleti oldalán levő Nádor és Serház (ma Honvéd) utcái voltak meg a múlt század elején. Ez az utca is azért alakulhatott ki ily távol a város közepétől, mert aki Debrecen felől jött és Nagykovács felé tartott, jelentékenyen meg-rövidíthette az útját ezen az úton. Valószínűleg a „serház” is erre csábíthatta a járókelőt. A belső részeken pedig mocsarak akadályozhatták a települést és az utcák kialakulását, mert az 1795. évi térképen még e helyen látjuk a „Cseh János tavá”-t. A tavak körüli utcák akkor még csak keskeny, 1 öles sikátorok voltak, melyek csak arra szolgáltak, hogy a lakosok a városból rövidebb úton közelíthessék meg a Serház soron levő mal-mokat.

Az egész várost körül övező fal, az öt önálló település, az öt német bevándorlási hullámmal tehát a mesék világába tartozik.

A két mocsár közt találkozó országutak kereszteződésé-ben alakult ki Nyíregyháza falu még az Árpádkorban. A falu az évszázadok zivataraiban többször elpusztult, de a régi köz-lekedési utak mindig megmaradtak s az időről-időre meg szálló nép mindig ezen utak mellé települt. A szétágazó utak köze azonban csak a múlt században települt be, amikor a lakosság már nagyon elszaporodott. Itt mondok köszönetet dr. Benes Kálmán polgármester, Szohor Pál főjegyző, Nagy Elek műszaki tanácsos, Kiss Lajos múzeumigazgató uraknak, akik helyszíni tanulmányomban segítségemre voltak.

Debrecen település formájának elemzésére *Treiber* úr szintén a Nyiregyháza-n kipróbált módszert alkalmazza, majdnem hasonló eredménnyel. Debrecennél már a Guth-Keled nemzetségre nem hivatkozik, sőt semmiféle történelmi adatot nem tud felhozni arra nézve, hogy itt valaha németek laktak volna, pusztán csak a város alaprajzából süti ki a város német eredetét.

6. ábra. Debrecen.

(Treiber G. rajza.)

„A középkori várostervrajzok vizsgálatának folytatásaképpen Debrecen város tervrajzát fogjuk — úgymond — *beható* vizsgálat tárgyává tenni“.

„A tervrajzon középkori várost látunk, melynek utcai főbb vonalakban megmaradtak“. (6. ábra.)

„Östelepülésnek a feketén ábrázolt városrészt vehetjük.

Ez az első, s egyben *valószínűleg* szláv település kerek körül-falazással, kis és szabálytalan épülettömbökkel, amint azok a rendszertelen úthálózat folytán képződtek. A lakosok csakis kisebb parasztok és állattenyésztők lehetek. Nyugateurópai fogalmak szerinti kereskedelem és forgalom még nem volt“.

„Mellette keletkezett a keresztben vonalkázott városrész a belterület legmagasabb részén, mint valami lakóvár féle; amelyre jellemző a római-német útkereszt, mely a Rajna vidékéről került ide, mint első német település. Ezen települést melyet a 11-ik század elejére tehetünk, csakis mint kereskedő települést értelmezhetjük“.

„Az egyszerűen vonalkázott városrész a 12. század első felébe tartozik. Ennél az úgynevezett bordatípussal állunk szemben. Ezen terület gerince a mindjobban szélesedő vásár utca. Valóban középkori módon ezen út tengelye nem vezet a kapuig, hanem közvetlenül az előtt megtörik“.

„A pontozottan ábrázolt városrész egy, a 12. század második feléből való alapítás“.

„Minden egyes ilyen település eleinte külön fallal volt körülvéve és saját temploma és bírása volt. De még az egész területet körülvéő fal megépítése után is önállóak maradtak az egyes települések. Még 1466-ban is külön választottak bírát a keresztben vonalkázott és a pontozással ábrázolt városrészek. Vagyis az összes városrészek egygyólvadása ekkor még nem történt meg. Az egészet befoglaló körülfalazás azonban legkésőbb a 13. század elejére tehető, amikor még be nem épített területeket is vontak be. A széleken finoman vonalkázott épülettömbök a 13. század végére tehetőek. Különösen érdekes a Szent András templom, amelynek helyén ma a református nagytemplom áll“.

„Ez a pontozottan ábrázolt településnek a plebániája volt és egy lehetőleg védett területen 3 település között épült és már a 12-ik században is leégett egyszer. Ez a templom túlsúlyra emelkedett a többi felett, amiből következik, hogy a hozzátartozó település volt a legfontosabb. De fontos nekünk ettől eltekintve ezen templom azért is, mert hatalmas, a templomudvart körülvéő védőfala és vízárka volt, amint a vázlatban erre némi utalás látszik. A tervrajzon látható 4 bejárat már középkor utáni. Az alaprajzban bemutatott templom nem az eredetileg épített, mivel az kisebb kellett hogy legyen“.

„Összekötő kapocs az erdélyi száz vártemplomok és az anyaország megerősített templomai között“.

Hogy Debrecenben valaha szlávok laktak volna, annak nincs semmi nyoma. A szláv eredet meséje onnan támadt, hogy száz év előtt is próbálgatták egyesek a város nevét megfejteni, de mivel a magyarból nem sikerült, a tótból igyekeztek magyarázni. A *Dobrá cena* = jó ár, *Dobrá zem* = jó föld, *Do brezini* = be a nyirfa érdőbe! féle etymológiakon ma már mosolygunk, de ezen százéves etymológiák annyira bevitték a köztudatba Debrecen neve szláv eredetének hitét, hogy ma már a modern nyelvtudomány fegyvertárával felszerelt komoly tudósoknak is alig hiszi a laikus közönség, hogy ez nem így van.

„Debrecen nevének régebbi magyarázataival *Melich János* foglalkozott a *Magyar Nyelv-ben*¹²⁾ s kimutatta, hogy ezek a magyarázatok főleg hangtani nehézségek miatt nem fogadhatók el. *Melich* e cikkében maga is próbálta magyarázni a nevet, feltételelesen összeköttetésbe hozta a szláv *dibri* szóval, mely völgy és más jelentésben fordul elő, de a szó végét megmagyarázni ő sem tudta s a kérdést voltaképpen nyitva hagyta“.¹³⁾

„*Németh Gyula* a régebbi magyarázatokkal szemben Debrecen nevének eredetét az Árpádkori magyarországi törökség (kazárok, besenyők, úzok, kunok) nyelvében keresi és találja meg“.¹⁴⁾

„A név legrégibb alakja a Váradi Regestrumban előforduló *Debresun*, olv. *Dëbrësün*. Ez az alak egy török *Dëbrësün* megfelelője, melynek jelentése „mozogjon, éljen“. Eredetileg természetesen személynév s személynévből vált helynévvé. Az ilyen felszólító mód alakú személynévek a török népek nyelvében nem ritkák, ilyenek pl.: *Dogsun* = Szülessen meg; *Tursun* = Álljon meg, *Toxtasun* = maradjon meg, stb. s típusa szerint az óvónevek közé tartozik.

Debrecen először a XIII. század első évtizedeiben íródott Váradi Regestrum említi. „Ez a följegyzés még semmivel sem mutatja különbnek a körülötte már akkor is meglevő falunál“,

¹²⁾ VI. kötet.

¹³⁾ Magyar Nyelv XXI. 273.

¹⁴⁾ U. ott.

mondja *Zoltai*.¹⁵⁾ *Treiber* szerint azonban Debrecen mai településformája a XII. század második felében teljesen kialakult, vagyis mintegy 60 utcából álló nagy város lehetett. *Zoltai* szerint „sem apát, prépost vagy királyi várispán nem lakik benne, sem országos fontosságú esemény nem zajlik le itt. Nem dicsekedhetik még semmivel, ami akár akkori, akár mostani felfogás szerint fölibe emelné szomszédainak és a tekintély fényével sugározna be a nevét“.

Debrecen tehát még a XIII. század elején is apró falu lehetett, mely a későbbi századokban fejlődött várossá, még pedig legalább is két egymáshoz közel levő falu összeolvadásából.

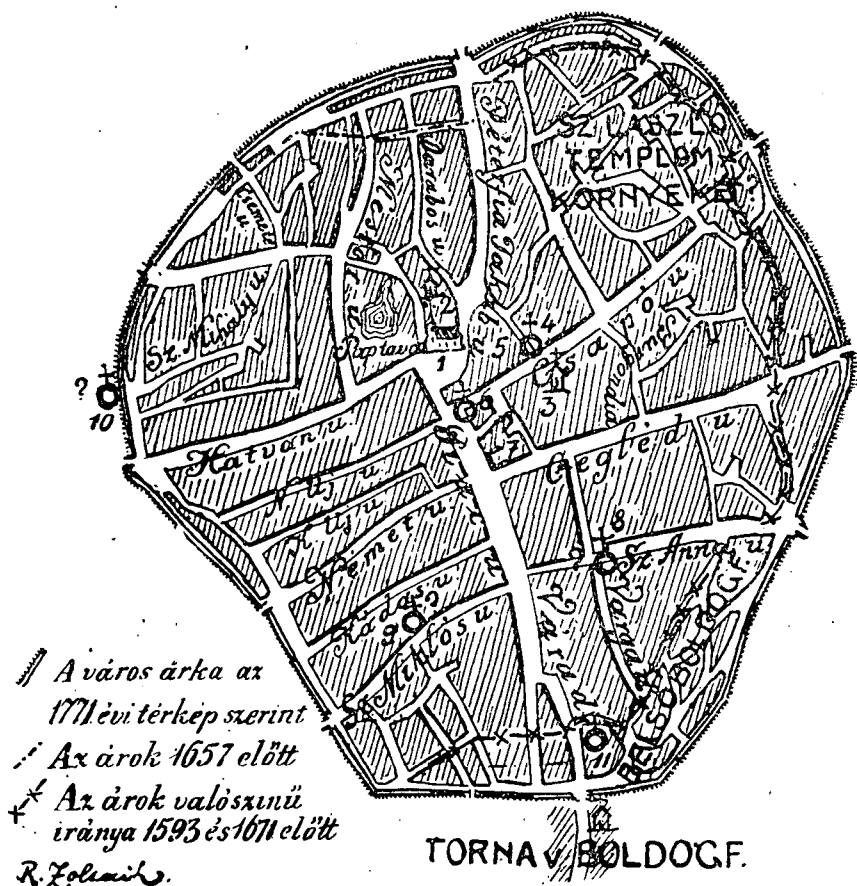
A város magvának az egykori Szent András templomot tekinthetjük, mely a mai ref. nagytemplom helyén volt. Ennek a szomszédságában lehetett a régi kastély, melyet néhány XVI. századbeli oklevél is említ. Ezt *Zoltai* azon utcátömb helyére teszi, amelyet *Treiber* a nagytemplomtól dél-keletre üresen hagyva tüntet fel, vagyis az egykori Piac, Péterfia, és Vár utca által határolt területre. (7. ábra.)

A Szent András temploma és a Kuria környékéből, mint embrióból hajtott ki mint központból tudatos tervezés nélkül a város, és pedig „igen nagy valószínűség szerint legelőbb észak, észak-kelet, majd észak-nyugat és nyugat felé terjeszkedett. Későbbi településekből keletkezhetett az egész déli rész. A város északi felének, a XVII századbeli felső járásnak utcahálózata szembeszökőleg különbözik a déli fél, az alsójárás utcahálózatától. Az alaprajzban két típus könnyen felismerhető. Amaz szabálytalanul futó és szabálytalanul egybekapcsolódó utcahálózat. Emez szabályosabb, négyszöges rendszerhez áll közelébb. Legrégibb utcáknak tartom — írja *Zoltai* — a Péterfia Jakab, Mester, Homok (Csapó) és Szent László utcákat. A két első utcanév csakis akkor keletkezhetett, amikor még éltek azok, akikről a nép elnevezte. De oklevélileg is kimutatható, hogy ezek az utcák a XIV. században már megvoltak és azokban tekintélyes polgári elem lakott. Szilágyi Erzsébet, Debrecen földesúrnője 1466-ban a Mester utcai polgároknak Pál napja körül 15 napig tartható vásárt engedélyezett“. Az utcát volt birtokosáról, a XIII. század végén szere-

¹⁵⁾ Települések, egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határában. Debrecen, 1925. 3. l.

pelni kezdett Dózsa mesterről nevezik. Véle egy időben, Debrecen másik részének Debrecöni Péterfia Jakab a földesura, aki rokona Dózsa mesternek. A Csapó utcát 1467 óta nevezik így a benne lakott Csapó mesterekről, azelőtt 1395-ben Homok utcának hívták.

A Szent László utcát, melyet a pápai tizedlajstromok

7. ábra. Debrecen.

(Zoltai L. rajza.)

alapján külön falunak vehetünk, *Zoltai* a város északkeleti részén sejtí. Ezt a részt *Treiber* a város legrégíbb „szlávok áltál alapított” részének tartja.

Zoltai szerint a Piac utca Szent András templom, a kastély és a Kolostor létrejötte után keletkezhetett s létrehozója a

vásár lehetett. „Vele egy időben, vagy talán utána megüli a szaporodó és vagyonosodó polgárság kelet felől a Cegléd, Szent Anna, Varga, Boldogfalva, nyugatról Hatvan, Német, Szent Miklós; sőt a Theatrum vagy Forum folytatásában Várad utcákat is“.

„Az ősi utcahálózat kialakulásánál érdekes jellemző sajátosságot vehetünk észre. Az első telekfoglalók, az utánuk következők is jó sokáig még nagy terjedelmű belsőségre építkeztek. Egy-egy ilyen belsőség külön-külön 2—3—4 kir. hold terjedelmű lehetett. A szorosabb értelemben vett házhelyen kívül közvetlen megette nagy kertje volt minden polgárnak; esetleg ekével is élték azt. Szóval a telkek igen mélyen benyúltak a legközelebbi hasonló mélységű telkek soráig. A főutcákon ez a sajátosság, de már erősen redukálva, ma is megtalálható. Eredetileg tehát, hogy a legjellemzőbb példákra mutassak: Hatvan utcának délről Német, északról Mester utca volt a legközelebbi szomszédja; Németnek meg Miklós utca. Ez az oka, magyarázata annak, hogy Debrecen már a középkorban felettte szétterült és ellaposodott. A debreceni polgárok arra, hogy kőfallal kerítsék körül magukat, bár Zsigmond király ezt nekik megengedte, a város nagy terjedelme és az építőanyag hiánya miatt komolyan nem gondolhattak. Kénytelenek voltak megelégedni kevesebb biztonságot nyújtó védművel: egyszerű sáncárokkal. De még ezt a gyatra védművet sem találhatták sűrűn egymásután kijjebb-kijjebb. Amikor tehát a népesség szaporodásával új házhelyekre volt szükség, a hosszú, egymásra nyúló belső telkek kertjeinek alsó részeit osztották ki. Ez által a régiekkel párhuzamosan haladó új utcák keletkeztek. Így alakult Darabos utca, a péterfia-mesterutcai, Új utca a hatvan-németutcai Kishatvan (ma Garai) utca a mester-hatvanutcai telkek kerti földjeiből. Egykorú följegyzésből ismerjük Kádas (ma Arany János) utca keletkezésének módját, idejét. Német és Miklós utca házainak telkeiből osztották ki 1638-ban. A tanács az elosztott kertek értékét betudta az érdekelt házi urak adójába. Érdekes, hogy ezt az új utcát már a kiosztáskor Kádas utcának nevezték. Ma újabb parcellázások következtek. Arra is volt eset, hogy elébb csak egy főutca kertjeiből fogtak új házsorhoz helyet. Így alakulhatott a mostani Csokonai, Zsák és Simonffy utca. Utóbbi régen Kis-Új utcának hívták. Hasonló módon nyithatták meg Kis-Várad (ma Hunyadi) és Liba (ma

Vörösmarty) utcákat. Ezek azonban már a XVII., XVIII. század lakásinsége enyhítésére keletkeztek¹⁶⁾

A Hatvan utca keletkezésére nézve *Zoltainak* az a véleménye, hogy az „eredetileg 60 (hatvan) házhelyből-telekből állott, amit — úgymond — megerősíti az a megfigyelésem, a város legrégebb, 1771. évi térképét is megtekintvén, hogy ha Hatvanban, néhány keskeny frontú udvarból kettőt egynek számítunk, mindegyik oldalon 30—30 majdnem egyenlő nagyságú telek telik ki¹⁷⁾

A Német utca nevére nézve *Zoltainak* az a sejtése, hogy valószínűleg teuton jövevényekről kaphatta a nevét. A Burgundia nevű utcáról pedig azt gondolja, hogy vallon-olasz települőkről nevezhették el. Egyéb bizonyítékot azonban a pusztá neveken kívül nem tud felhozni.

Debrecen város gazdag levéltára¹⁸⁾ Árpádkori okmányokkal kezdődik, s a mohácsi vész előtti kort 325 oklevél képviseli. Azonban egyetlen oklevél sem említ német vagy vallon lakosokat, sőt a város polgárainak nevei között még idegen hangzásút sem találunk. Az oklevelek betűsoros mutatójában 1489-ből találunk egy Németh István nevet. Talán erről nevezhették el a Német utcát.

A Burgundia név sem fordul elő a mohácsi vész előtti oklevelekben, s egyáltalán nincs semmi ethnikai jelentősége ennek a névnek. A Burgundia mint utca- vagy városrész név az Alföldön nagyon közönséges, éppen úgy, mint a Tabán, Kandia, Nóborda stb. Előfordul olyan községekben is, amelyek a török világ után települtek.

Treiber feketén ábrázolt városrésze (6. ábra), mint már előbb említettük, nem „szláv” település, hanem valószínűleg a Debrecenbe beolvadt Szent László nevű falu. Azt mondja, hogy e városrész lakosai csakis kisebb parasztok és állattenyésztők lehettek. Lehet, hogy azok voltak, de miféle alapon olvassa ezt ki *Treiber* az alaprajzból?

Az alföldi magyar faluk, városok alaprajzából igen is, ki lehet olvasni az állattenyésztést, annak tudni illik, aki a magyar állattartás lényegét, rendjét ismeri. Az állattartó falu-

¹⁶⁾ *Zoltai* i. m. 19—20. l.

¹⁷⁾ i. m. 19. l.

¹⁸⁾ *Herpay Gábor*: Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Debrecen, 1916. 8°.

kat városokat elsősorban a belülről kifelé táguló, mondhatnánk fölcsereszterű csordahajtó utak jellemzik. Szép példája ennek — hogy ne menjünk messzire — maga Debrecen is. Valamennyi utcája, mely kivezet a városból, kifelé haladva tágul, — kivéve a *Treiber* által feketén ábrázolt városrész utcáit.

A keresztben vonalkázott rész „jellemző római-német út-keresztje, mely a Rajna vidékéről került ide, mint első német település“ — tulajdonképpen nem is útkereszt. A kelet-nyugati irányban haladó széles Csapó utcából ágazik ki északra a hasonlóképpen széles Kis Csapó utca, a délre kiágazó Burgundia utca azonban nem tekinthető a Kis Csapó utca déli folytatásának, mert ahhoz képest ez nyugatra el van tolva; egyébként is igen keskeny és jelentéktelen utca. A két Csapó utcát bizonyosan csapó mesterek ülték meg. A csapómesterség egyike a legrégibb, háziiparból kifejlődött magyar iparágaknak. Ezek készítették a legjellegzetesebb magyar ruhadarab, a szűr anyagát, a szűrposztót vagy abát.

Az egyszerűen vonalkázott városrész, — amint *Zoltai* történelmi adataiból láttuk, — hosszú szalagtelkes utcátömbökből állott, melyek nyilvánvalóan eke alá eloszlott földekből keletkeztek. Láttuk, hogy az utcák egyrésze a hosszú szalagtelkek megrövidítésével 1638 táján keletkezett, nem pedig a XII. század első felében. Még 1666-ban is gazdasági udvarok és rakodó kertek voltak, ebben a városrészben, amint Bartha Boldizsár feljegyzéseiből kitűnik. A pontozással jelölt városrész még az 1771. évi térképen is teljesen más alaprajzu volt, mint manapság. *Treiber* tehát ugyancsak elhajítja a sulykot, amikor a mai alaprajzból egy, a XII. század második feléből való alapításra következtet.

Fantasztikus mese, hogy az általa önkényesen széttagolt városrészek „eleinte külön fallal voltak körülvéve“, mert hiszen az egész város sem volt fallal körülvéve soha.

*Bartha Boldizsár*¹⁹⁾ azt írja 1666-ban „nagy, sok könnyhullatásra méltó siralmas gyásza öregbül-e e városnak az által, miszerint ápril 2-án 11 és 12 óra között Kis Csapó utcájában fényes nappal hirtelen tűz támadott, mely miatt 9 ház s néhány major kertek takarmányostúl megégtenek. Ugyanazon napon déleesti predicatio alatt 3 órakor hirtelen újabb tűz támad a Varga

¹⁹⁾ Rövid krónika 18—20. l.

utczában Ferenczi Péter házánál, mely tűz Czegléd utczának mindkét során hirtelen átmenve, Burgundiát, Csapó utczának nagy részét, Szappanos, Olajos, Csapó utczának derekát a város *kerítésével* és sok szép rakott kertekkel együtt két óra alatt *porrá, hamuvá* tevő. A város kerítése tehát éghető anyagból, valószínűleg tövisből volt rakva, mint a hajdú városoknál volt szokásban.

Az bizonyos, hogy a várost övező kőfalaknak sehol semmi nyoma nem került napfényre soha, annál kevésbbé az egyes városrészeké. Nem is volt itt a kőépítkezés szokásban még a közelmúltban sem. A tágas telkekből álló széles utcatömbök a kifelé szélesedő utcák azt mutatják, hogy állattenyésztő-földművelő népek szállották meg Debrecent s azok alakították ki mai formáját. Szászoknak pedig Debrecen településformájának kialakításához nincs semmi közük.

Györffy István

Adalékok az Árpádkori Esztergom helyrajzához.

Régi városainknak középkori topográfiája ma még kevésbé ismeretes. Így vagyunk Esztergommal is, pedig ez, mint Árpádházi királyainknak Géza fejedelemtől IV. Béla koráig állandó székvárosa és Magyarország első egyházfejedelmének, az érsekprimásnak azóta is székhelye, különösebb figyelmet érdemelne.¹⁾

E kis írás fölhasználja az alább felsorolt munkák eredményeit is, de első sorban a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* oklevéltár adatait, melyhez legújabbán az ásatások által napfényre került adatok járulnak. Ezek fölhasználását pedig jelentékenyen megkönnyíti az az érdekes *konzervatív felfogás*, mely Esztergomban a középületeket, első sorban a templomokat a régiek helyére építette vagy legalább több elnevezésben fenntartotta a régi hagyományokat.

¹⁾ *Magyary* Szalpie kis füzetén (Esztergom a tatárjárás korában. Esztergom, 1877.) más tudtommal nem foglalkozott Esztergommal ilyen szempontból és összefoglalóan. A *Magyarország városai és vármegyéi* c. vállalatban megjelent leírásba számos tévedés csúszott be, az újabban megjelent ilyen irányú cikkeket, melyek önálló részekben hasonlóképpen alapos tévedésekkel vannak tele, nem teheti jóvá a közismert adatoknak régen publikált oklevelekkel való részletes bizonyítgatása. Annál értékesebbek *Kranz* Nándornak régebben a Magyar Sion lapjain megjelent magvas cikkei, valamint újabban *Soós* Elemér ny. vezérkari ezredesnek alapos esztergomi tanulmányai. Ez utóbbiak már egységes képet is nyújtanak, de csak az esztergomi várról (és a hozzátartozó Vizivárosról), természetesen első sorban katonai szempontból. Nem feledkezhetünk meg e helyen *Mathes* János latin munkájáról (*Veteris arcis Strigoniensis . . . descriptio* 1827), aki a vár építészeti emlékeivel foglalkozott. És meg kell említenünk *Villányi* Szaniszló és *Némethy* Lajos nagyértékű munkáit, bár ezek első sorban a török uralom és a rákövetkező idők eseményeivel és állapotaival foglalkoznak. (Néhány lap Esztergom zivataros századaiból. Esztergom, 1883.; Néhány lap Esztergom város és megye multjából. Esztergom, 1891. — Emléklapok Esztergom multjából. Esztergom, 1900.); *Némethy* szentkirályi ásatásairól az esztergomi rég. és tört. társulat évkönyvében (1896) számolt be.

Látható ez már a *várhegyen*, ahol a mai „bazilika“ nagyjában a régi székesegyház helyén épült s a királyi és érseki paloták helyén vannak ma is a lakások. Viszont éppen nem mondhatjuk bizonyosnak azt a hagyományt, mely *Szent István szülőhelyének* a várhegy délnyugati sarkában levő XI. (nem X.!) századi kőfülkét állítja. Ellene mond ennek a Szent Imréről szóló legendarészlet is, mely a szobák falainak repedéseire utal, hogy t. i. a szent király ezeken keresztül szemlélhette fia ájtatoskodását: itt csak faépületre gondolhatunk. E határozott történeti adattal azonban egyáltalán nincs ellentétben az a tény, hogy a várhegyen már Szent István előtt volt egy kis templom *Sz. István első vértanu* tiszteletére. Bizonyosan még Szent István korában készült az első *bazilika* és közelében a Duna felé eső oldalon, a bazilikától jobbra és balra a *királyi*, ill. *érseki „palota“*, még pedig bizonynyal benediktinus építőmesterek irányításával, akiknek a várhegy terepe a Benedictus martes elvénél fogva különösen megfelelt. A Sz. Adalbertről nevezett bazilikán az említett kis sz. István-templomon kívül Ladomér érsek (1284) sz. *Vid bazilikájáról* is beszél, melyet az érsek a Vilmos-rendű szerzeteknek (másként augusztinusoknak)²⁾ arra az esetre ajánl föl, ha a tatárok vagy más veszedelem elől menekülniök kellene. Az esztergomi vár hegyfokán (promontorium castris) épült, nagy sem lehetett: nincs kizárva, hogy éppen ez volt a Szent István szülőhelyének mondott kis kápolna. Azt sem tudjuk biztosan, mikor épültek a *várfalak*. Hogy a tatárjárás idején már állottak, Simon ispán hősie ellenállása is bizonyítja.

A várhegygel szoros kapcsolatban állott az alatta húzódó partszegély, melyet *Vizivárosnak* mondunk. A várhegyen épült királyi palotát már Imre király átadta az érseknek. IV. Béla pedig Budán épített királyi palotát, ahová székhelyét is áttette. Ugyancsak ő adott engedélyt (1230) Róbert érseknek, hogy a *Veprech*-torony (a Dunaparton, azon a helyen, ahol a várhegy sziklái majdnem a Dunáig érnek) és a várhegyből a Dunába folyó patak³⁾ között várat építsen és népeket telepítsen. Ez volt

²⁾ Kelemen pápa megbízásából Vánesai István érsek egyesítette a két rendet (1266).

³⁾ E patak nem a Hévíz, hanem bizonyára az, melynek vizét később a Ferencrendi zárdá használta fel.

a kiindulási pontja az érseki Vízivárosnak, mely a várheggyel egy katonai egységet alkotott.

E Vízivárosban a mai zárdatemplom helyén épült a *Ferencrendieknek Szent Lászlóról* nevezett *temploma és kolostora*, a plébánia templom elődje a sz. *Péter-templom* volt s a kettő között jártak a *vizikapun* át a Dunára; innen történt az átkeles a szigetre. A sz. Péter-templom és a bazilika között már a lejtőn ugyancsak *Szent István első vértanuról* templom állott, melynek helyén ma a vízivárosi plébánia épületek — tulajdonképpen a XVIII. (1708—1714) században épített templom — emelkedik. Odább északra a várfal közelében sz. *György* kis templomát találjuk.

A *katonai* és *vallási* jelentőségű vár és érseki Víziváros merőben különbözik a *polgári jellegű* királyi várostól és a királyi, illetve káptalani falvaktól, melyek a várhegy, illetve a királyi város környékén alakultak.

Maga a *város* eredetileg teljes egészében királyi birtok. Jellegét megadja az a palota (*palacium magnum*), melyet rendszeren *Zenicpalotájának* mondanak a latin oklevelek is. A mai járásbírószági épület helyén állhatott. Tágas udvarán terebélyes tölgyfa nőtt itt, amelynek árnyékában ülve intézett országos ügyeket pl. III. Béla is. *Magyary* Szolpie följegyezte azt a hagyományt, amely szerint Szent István ebben a házban született, más oldalról pedig olyan hagyomány is hallható, mely a ház kitűnő vizű kútjáról azt tartja, hogy ezzel keresztelték Szent Istvánt. A várheggyel kapcsolatban mondottakat hozzávée lehetségesnek, sőt valószínűnek kell vennünk azt a föltevést, hogy az első királyi udvar nem a várhegyen, hanem a síkon, nevezetesen a *Zenic palotájának* mondott épületben volt, mely kimagasló jellegét a középkor egész folyamán, a tatárjárás után is megtartotta.

A királyi udvar közelében voltak az *udvarnokok* házai, kezdetben bizonyosan fából vagy sárból. Az udvarnokok közé lassankint külföldről beköltöző *vendégek* (hospites) költöztek. Királyaink valószínűleg kész udvarnok-házat is adtak egy-egy vendégnek, úgy hogy a vendégek és az udvarnokok házai keverten sorakoztak a piac körül, mely innen nem messze a város közepén terjeszkedett. A lakosok telepük megvédésére már korán *sáncot* emeltek, árkot ástak (fossatum), melyről negyven évvel a tatárjárás előtt okleveleink is megemlékeznek. A tatár-

rok ostromát azonban ez nem bírta ki. A város az ő kezükbe került, nagy károkat is szenvedett, de teljesen nem pusztult el. Megmaradt a Zenic palotája, életben maradt számos polgára is, akik a várost hamarosan újjáépítették és a sánc helyett falakat emeltek.

A város *falai* a Kisdunánál a Lőrinc utca vonalában keletnek húzódtak, a Széchenyi-térhez érve dél felé fordultak és itt volt a közeli sz. *Lőrinc* templomról nevezett *kapu*. A déli irányban húzódó fal a mai Magyar utca vonaláig haladt, ott nyugatnak fordult és a mai Kossuth utcán, ahol a kapu-iskola ma is őrzi a régi kapu emlékét, állott a *budai kapu*. (Ezen át jártak a szomszéd Kovácsi község felé is.) A nyugatnak húzódó falon Szentpálfalva felé is volt egy kapu, természetesen híddal a vár-árok fölött: a sz. *Pál-hídja*, ott ahol ma is egy köhíd áll, míg az utca az Árok-sor nevet viseli. A Kisduna mentén bizonyára szintén volt fal, a vízzel párhuzamosan, de ennek pontos helye, valamint a vízi kapu holléte eddigelé nem ismeretes.

A falakkal bezárt területen a *templomok* jelölik az egyes *kerületeket*. A város északi részén egyrészt a várfal kapuja, másrészt az említett Zenic palotája közelében volt a sz. *Lőrinc-templom*, melynek falait *Récsei Viktor* az Iparbank építése alkalmával ásatta ki. E templom kerületét (parochia, cortrata) Imre királynak egyik oklevele (1202) a következőképpen jelöli meg: Kelet felől egy út határolja, melyen át a (Lőrinc-) kapun lehet kijárási. (Ez bizonyára a mai Kossuth u. eleje.) Északi határa a sánc egészen a Kisdunáig délre a sz. Miklós-templomon alul (a mai plebánia-templom) a vásártér, amely a Kisduna felé halad, ahol a halakat tartják és árulják.

E kerület telepeseit és udvarnokait jól meg kell különböztetnünk a latinoknak nevezett vendégek telepétől (*vicus latinorum*, contrata latinorum), mely a mai Kossuth u. nagyobb részét foglalta magában. A megkülönböztetésre maga Imre király hívja föl a figyelmet, tekintettel arra a különbségre, mely a „latinok” és a többi lakosok jogi helyzetében volt.

E „latinok” városrészének fekvését egy kései (1299) oklevél határozza meg, mely szerint egy utca (vicus) vezetett onnan sz. *Miklós* egyházához (a mai öreg templom, plebánia templom), míg a másik utca a sz. *Márton* utcához kapcsolódott. Az első könnyen azonosítható a mai IV. Béla király utcá-

val, a másik talán a mai Arany János utca (Postaköz) helyén kereshető, mert a kerület északi részén feküdt.

Talán nem nagyon tévedünk, ha ezzel nagyjából azonosítjuk a szentkereszt egyházának kerületét (*contrata ecclesie sancte Crucis*), az esztergomi konzervatív felfogás mellett aligha tehető máshova, mint a Kossuth u. régi kórház és szegényház környékére, ahol ma a görögkel. templom is áll.

Ettől nem messze lehetett a *parrochia s. Petri*, a város délnyugati részén, ahol a mai Jókai és Horánszky utcák találkoznak. Volt Esztergomban *contrata indeorum* is, a ghetto, amely alighanem a piac és a Zenic palotája közelében lehetett, de az utóbbtól legalább is két ház választotta el.

Az említett templomok egyúttal temetkezési helyek is voltak. Benn a templomokban a papok (esetleg a patronus), rendszerint fallal körülvevett coemeteriumban (cinterem) a világi hívek. Templomban temették el IV. Bélát is feleségével és fiával, a *Ferencrendieknek* esztergom-városi templomában, mely a *Boldogságos Szűz* tiszteletére a mai Ferencrendi templom közelében épült. A zsidóknak azonban a városon kívül, alighanem Kovácsi temetője közelében külön temetőjük volt.

A város élete első sorban a *piacón* (forum) bonyolódott le, mely nagyjából megfelel a mai Széchenyi térnek, de dél felé jobban kiterjedt. Itt állottak a kereskedők fából, kőből készült üzletei és raktárai (tabernae mercimoniales), ide hozták a környékbeli falvaknak és a polgárok szőleinek termését, itt állították fel az Árpádkor vége felé (1284) a káptalan segítségével a *tanácsházat* (domus indicialis) is, ahol a város közügyeit, nevezetesen a bíraskodást intézték. Utcák, vicusok vezettek innen a Kisdunához, amely mellett a halakat medencékben (in ninarijs) tartották és árusították. A Kisduna partján volt a kikötő is, ahová a külső országokból és általában a Duna tulsó partjáról Párkány (Kakat) kikötőjén át hozták az árúkat.

Az esztergomi polgár-város (civitas) és a várhegy között több káptalani község volt, Peghen, Libád (Lybac). Hévíz (Agne, Colide, Petthen, Toplicha, Topulcka), a Szent Anna-kerület (contrata Sancte Anne).

Peghen (Pechen, Petthen) fekvését pontosan nem ismerjük. Abból, hogy a káptalani falvak felsorolásánál (1290) sorrendben az első, azt kell következtetnünk, hogy közel volt a

várhoz, talán azon a helyen, melyet a XVIII. századbeli nagy planirozások és feltöltések alkalmával eltemettek.

A sorrendben következő *Libád* helye már pontosan megállapítható a mostani Batthyányi utcában, melyet a nép ma Kislévának mond. A várhegy és a *Szenttamáshegy* között akkor széles síkság volt, amelyen át út vezetett Szentgyörgy hegye és mezeje felé. Magán a hegyfokon (promontorium) Jób érsek idején (1200 k.) Beckef Tamás, a szentté avatott canterburyi érsek tiszteletére *prépostság* keletkezett, melynek nyomai a Lépcső utca tetején kerültek elő.

A Szenttamáshegy dél felé a Szent István hegygel szomszédos. Ezen egykor *Keresztelő sz. János* tiszteletére állott egy kis templom. (Itt ma a Szent Istvánról nevezett kis kápolna látható.)

A Szenttamáshegy aljában az érseki Víziváros és a polgárváros között *Hévíz* nevű község keletkezett. Nevét a Szenttamáshegy aljában, a mai Fürdő-szálló helyén álló hévízvíz tótól nyerte, melynek bő vize hasonló nevű pataokban folydogált a Kisduna felé. III. Béla felesége, Anna királyné itt *nyilvános fürdőt* készíttetett még 1200 előtt, úgy hogy ez az első nyilvános fürdő Magyarországon. A patak vizét gátakkal megduzzasztva malmok hajtására használták. A nedves területen szépen díszlettek a gyümölcsfák, úgy hogy itt a kertekben rendszeres gyümölcsstermelés, illetve gyümölcsstelepités történt.

Hévíz-falu mellett vonult el a *budai nagy országút*, a mai Ferenc József-út. Ennek tulsó oldalán már az *örmény vendégek* (Armeni) telepe kezdődött (villa *Ermen*). A községre azonban a tatárjárás borzasztó csapást mért. Teljesen elpusztult, elveszett régi kiváltságlevelük is. Nagynehezen helyreállott, azonban most már gyarapodás helyett inkább visszafejlődött. Kún László ezért a község területének egy részét az augusztinus szerzeteseknek adományozta (1281). Itt épült meg Hévíz szomszédságában (a mai Központi kávéház háta mögött) a hatalmas *augusztinus zárda*, melynek romjai a törökkori térképeken imponáló nagyságukkal tűnnek ki. A *Szent Anna* tiszteletére szentelt templom és kolostor (természetesen temetővel) adott névet az egész területnek, mely majdnem Esztergom város Lőrinc-kapujáig terjedt.

Az Aranyhegy, Előhegy és Kálváriahegy, meg a város között az örmények faluján kívül a csóti monostor népeinek

földje, Újfalu, vagyis Szent Domonkos egyházának kerülete, végül Kovácsi község állottak.

Az *örmények* faluját a káptalan újra telepítette, de az Anjoukor elején (1315) már ismét új telepítésről kellett gondoskodni; helyette Újfalu virágzott föl.

A *dominikánusok*, másként prédikátorok már a tatárjárás előtt építettek templomot sz. Katalin tiszteletére. A tatárjárás után újjá kellett építeniök kolostorukat és templomukat, melynek védőszentje most már sz. Domonkos lett. Erről nevezték el az Örményfalu mögött levő területet (districtus s. Domini). Környékén keletkezett *Újfalu* (Nova villa), melynek neve 1295-ben kerül elő. A sz. Domonkosról nevezett templom nyomai a Csarnok u. végén, a kórház közelében konstatálhatók. Szinte közvetlen szomszédságában volt *Bors ispán* háza, akinek felesége végrendeletében már 1231-ben megemlékezik az esztergomi prédikátorokról.

Dél felé, a mai Rozália kápolna környékétől a Ripáriának nevezett területen, tehát a vasúti állomástól északkeletre terült el a villa fabrorum, villa monetariorum (kovácsok, pénzverők faluja), magyarul *Kovácsi* (Coachy, Kovathy, Kovachy). Régi nagy község volt, mint temetője is mutatja, melyben I. Endre denáraival meghatározott sírokat is lehetett kiásni. Itt úgy látszik, két templom is volt (a község harmadik temploma valószínűleg a Rozália-kápolna helyén keresendő). Sajnos, a vasútépítés alkalmával a temető legértékesebb része tönkrement, már csak azért is, mert a sínhálózatot ráépítették, nevezetesen a sínek alá került az egyik Kovácsi kéttornyú templom, mely 1200 táján átépítésen ment keresztül, úgy hogy ma csak a templom előrésze áll ki a sínek alól. (Jellemző, hogy ebben kereszteslovagok templomát és kolostorát akarták megállapítani, még a címről sem feledkeztek meg!) A várhegy felől a községbe Újfalun át vezetett ide út, a városból pedig a délkeleti kapun jártak erre.

Kovácsi, Újfalu és Esztergom határának találkozásánál laktak a *csúti* (Fehér vm.) *monostor népei*. IV. Béla (1264) a város falain belül is adott a monostornak udvarnok-házakat, de azok más népekkel össze voltak keverve. Itt egy csoportban tömörültek és szomszédjuk volt *Paznan* kertje és kúriája dél felől.

Kovácsival dél felé *Bajon* (Boyon, Boyan) volt határos. Ennek területén nagyobb birtokuk volt a szent királyról és a szent keresztről nevezett *ispotályosoknak* (keresztes lovagok) és ezért maradt meg a nép ajkán mai napig a két Ispitahegy elnevezés.

Még délebbre *Nyirföldet* találjuk (terra Nyor, Nyr), amely nevét a *Nyirkőről* (ma Nagy Strázsahegy) kapta. Ezen négy királyi udvarnokoknak, ugyanannyi királyi tárnoknak és a királyné pohárnokainak a mansiói (ház és telek) voltak. Határában volt a kis Strázsahegy is, akkor Kerekmal.

Így jutottunk el a hegyek alján egészen *Dorogig*, ahonnan régi út vezetett Budáról egyfelől Esztergomba, másfelől Tát-nak, Komáromnak.

Esztergom várostól délre a Kisduna partján Sz. Pál temploma körül *Szent Pál-falva* épült (villa s. Pauli). Esztergom déli várfalának kapuja erre felé nyílt. Itt vezetett az az út, melyet a marhák útjának szoktak nevezni, elhaladt a templom és temető mellett, mely a Komáromy-fatelep környékén volt és a híres Szentkirályra vezetett.

Szentkirály régebben *Abony* (Obon) volt, melynek már neve is régi településre mutat. A két község határát elválasztó vonalat a legújabb időben is megkülönböztették két fával, melyeknek egyike még látható. A község új nevét a *johanniták* nagyhirű kolostoráról kapta, mely a szent király (Szent István) tiszteletére épült és mint hiteleshely is messze földön ismeretes volt. Templomukat *Némethy Lajos* ásatta föl. Ettől kissé délebbre volt a *zsidódi rév*, az egyik dunai átkelőhely, melyet a zsidódi (ma Körtevényes) szigetről neveztek el. Vele szemben a Duna túlsó partján a *Szép* nevű érseki birtok (terra Scep) terült el. A Duna innenső partján azután már *Tát* következett, a szent Lázárról nevezett johannita keresztes lovagok birtoka.

Tát, Dorog és Szentkirály között volt a *Bille-föld* (terra Bylie), mely a szentkirályi lovagok birtokát képezte. A birtokon falu is keletkezett külön templommal, melyet sz. *Margit* tiszteletére emeltek. Néha nem is említik a falut, hanem csak templomát, többek között annak az útnak jelzésére, mely Kovácsi felé vezetett.

A még hátralévő terület Szentkirály, Szentpálfalva és Esztergom határán a sz. *Egyed-földje* volt (terra s. Egedig).

Ez Esztergom város latin negyedének birtokában volt és mint a Kovácsi temetőjével határos terület, alkalmas volt arra, hogy ebből hasítsák ki az esztergomi zsidók temetőjét.

Esztergom város határa a várhelytől dél felé ma mind-
ezeket a községeket magában foglalja, a várhegytől és a Vaskaputól (akkor *Balahegy*, mons Bala) északra fekvő határában az Árpádkorban szintén több község volt: Urkuta, Zamárd és Ákospalotája.

Urkuta a hasonló nevű kút (potens) körül keletkezett. Eredetileg királyi birtok volt. Egy részét a XI. század végén, még Dávid herceg („úr”) adta a tihanyi monostornak, a másikat IV. Bélától kapta Benedek kalocsai érsek. Ettől Vanerai István esztergomi érsek vette meg, aki az esztergomi bazilikában levő sz. Luca oltár plebánosának, helyesebben örének adományozta. Az ör (custos) nevét a Kusztusdűlő ma is fenntartja és ma is beszélnek urkutai földekről, a Vaskapu aljában, ahol a Barát-kút van.

Szomszédságában volt a *Baranyaföld*. Ezen épült az Ákos-nemzetség köpalotája (Pallacium Akus, *Akuspalataya*), amely mellett hasonló nevű községet alkottak a nemzetség népei.

Zamárd eredetileg szintén királyi birtok volt. III. László adományozta *Déda* ispánnak, akinek neve a (ma már teljesen elpusztult) dédai csárda emlékében maradt ránk. A Zamárhegy aljában feküdt, melynek csúcsát Csókáskőnek nevezték. A hegyen az Árpádkor folyamán vár is állott: *Zamárvár*, de ez 1292-ben már elpusztult állapotban volt.

Az esztergomi várhegy felé eső *Szentgyörgymező* akkori-
ban nem volt betelepítve: ezen ütött táborn Barbarossa Frigyes keresztes hada, mikor a szentföld felé igyekezett. Nevét attól a hegytől vette, mely az esztergomi várhegytől keletre emelkedett, de a XVIII. században jórészt lehoradták a bazilika környékének planirozásához. A rajta lévő *prépostságot* sz. Györgyről nevezték el.

A Duna mellett levő községek „az ország régi szokása szerint” a Duna közepéig terjedő részt is birtokolták, ami különösen a halászat szempontjából volt fontos. A szigetek birtoka azonban külön beszámítás alá esett. Külön kell itt megemlékeznünk a helembai és az esztergomi szigetről.

Zamárd és Helemba között nagyobb sziget a helembai (*Helumbazygeth*), melyen az esztergomi érseknek már a tárjárás előtt (1232) gyümölcsös kertje és lakóháza volt. A tárjárás után V. István egyik oklevelét itt állíttatja ki (1270). Zamárd alatt közel a parthoz szintén volt egy érseki sziget, a *Scentmariazygete*, amelyet kaszálónak használtak.⁴⁾

Az esztergomi Kisduna és a Nagyduna között akkor két sziget volt, mert az ú. n. primás-szigetet csak a múlt század nyolcvanas éveiben kapcsolták össze az esztergomi szigettel. Ez utóbbinak a Nagyduna felé-eső oldalán állott a benediktinus apácák kolostora, országgyűlések és országos tanácskozások színhelye a mai M. F. T. R. hajóállomásától nem sokkal feljebb. Egyébként a szigeten alig látkak, hanem kertnek és szántónak használták.

Lehető rövidsége törekedve csak a legfőbb adatok felsorolására szorítkoztam. De ezek közé is be kell még illeszteni egy-két szót *Párkányról*. Az Árpádkorban ezt Kakatnak (Kokot, Chokot) nevezték és mivel akkor a Garam közvetlenül mellette folyt a Dunába, halászat és hajózás szempontjából nagy volt a jelentősége. A külföldi és általában a túloldali kereskedők erre jöttek áruikkal, sőt — rendkívüli eseteket kivéve — erre is kellett jönniök az esztergomi révhez. Így gazdaságilag Esztergomhoz kapcsolódott, ami abból is kitűnik, hogy kikötőjének vámja az esztergomi káptalant illette.

* *

Az árpádkori várról és városról a vele összefüggő falvak helyzetéről, nevezetesebb épületeiről és utairól néhány jellemző vonást kívántam e kis munkámmal adni.

Balogh Albin

⁴⁾ Művelődéstörténeti szempontból jelentős az oklevél fenyegetőzése, mely akasztófát helyez kilátásba a szigetek esetleges tolvajai számára.

SZEMLE.

Mendöl Tibor: *Szarvas földrajza*. A Debreceni Tisza István Tud. Társ. Honismertető Bizottság kiadása. III. kötet, 12. füzet. Budapest, 1927.

A településföldrajz művelése meglehetősen elhanyagolt ága volt nálunk a geografiának. Az utolsó 10 esztendőben a gazdasági földrajz fellendülésével kapcsolatban e tárgykör is művelőkre talál, habár még mindig igen lassú tempóban. Kerek egészet adó munka e tárgykörből — ha Prinz: Budapest földrajzától eltekintünk — tulajdonképpen még nem is jelent meg. és csupán egyes elkészítendő monografiákhoz kisebb-nagyobb előzetes tanulmányok láttak napvilágot. Ha ezt tekintetbe vesszük, akkor kimondhatjuk, hogy *Mendöl Tibor* az első, aki dolgozatában egységesen és a modern geogr. apparátusának felhasználásával adja közzé tanulmányát. Koránt sem akarjuk állítani, hogy *Mendöl* munkája tökéletes, de úgy érezzük, hogy gondolatmenete vezérfonalként lebeghet más hasonló tárgykörből vett munkák szerzői előtt.

Szerző anyagát 4 részre osztva tárgyalja. Az I-ben általános földrajzi problémákat fejteget és alapos felkészültséggel igyekszik a táj régi képét rekonstruálni, súlyt helyezve különösen a Körös völgyének kifejlődésére, folyására, régi és új meanderezésére. A II-ikban a vízrajzzal és a régi árterekkel foglalkozik, sajnos, nem olyan részletesen, mint ahogyan ezt a tárgykör megérdemelné. A III-ik fejezetben a klímával és a növényi élettel foglalkozik. Részletesen tájékoztat a tájegységre lehulló csapadék mennyiségéről és ebből, valamint a hőmérséklet és a talajminőség adataiból következtetést von a növényi életre és annak elterjedésére. Majd áttér a IV. és egyben utolsó fejezetben az ember szerepére a tájéletben. Ezt három, történelmi szempontból egymástól elválasztott alfejezetekben vizsgálja. Az elsőben a mai Szarvas alapítási előtti idők viszonyaival foglalkozik. Az östelepeket sorakoztatja fel történelmi sorrendjükben, de sohasem elégszik meg azoknak csupán száraz felsorolásával és azzal, hogy de facto voltak ott emberi települések, melyekből következtetni lehet, hogy ott emberi településre alkalmas hely volt, hanem keresi, „hogy a tájnak milyen energiájához kapcsolódott”, „milyen használt ki”, továbbá „mit hagyott az egyik kultúra a másikra”, valamint „mit hozott létre térbelileg, tehát hogyan változtatta meg a táj képét és ebből a változásból mi maradt meg”.

Előadása nyomán kibontakozik előttünk a mai Szarvas településtörténete. A második alfejezetben már tovább megy és a mai helyzet tüzetes vizsgálatában merül el. A két utolsó részben a község úratelepülési időszakában történő változásokat kutatja és kimerítően foglalkozik a demografiával, gazdasággal stb.

A munkához német kivonat is készült „Geographie der Landschaft

um Szarvas" címmel. Ezt követik a tetszetős ábrák, blockdiagrammok és egyéb különböző grafikonok.

A nagy gondnal és alapos tárgyismerettel megírt munkát ajánljuk a geográfusok figyelmébe.

Irmédi-Molnár László

Dr. Edelényi Szabó Dénes: *Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai.* Budapest, 1928. Hornyánszky Viktor Rt. 71 lap.

A trianoni béke óta mindgyakrabban nyúlunk a múlt adataihoz akkor, amidőn a történelem folyamán a közelmúltban beállott változásokkal kapcsolatban ezeréves tulajdonunknak jogosságát igazoljuk s a mai állapot tarthatatlan jogtalanságát bizonyítjuk. Ilyenkor a „régí statisztikai adatok helyes felhasználását, a mai adatokkal való összehasonlítását — mint azt a szerző igen helyesen állapítja meg — megnehezíti az a körülmény, hogy a legtöbb esetben, akár az országos, akár a törvényhatósági adatoknál, külön kimutatások alapján kell megállapítani, hogy azok milyen területekre vonatkoznak. Nincs olyan összeállítás, melyben a kutató megtalálná, hogy az ország és egyes részei különböző időkben milyen területekből álltak“. Edelényi—Szabó ezt a hiányt pótolja, midőn 52 térképvázlattal illusztrált tanulmányában egybegyűjtötte bemutatja Magyarország közjogi alkatrészeinek és a törvényhatóságoknak területi változásait.

Az első részben az *ország* területének változásairól szól, kifejtve annak mindenkor birodalmi jellegét s a mohácsi vész előtt hozzátartozott részek kategóriáit. Az első nagy területváltozást a mohácsi vész hozta magával, amellyel kapcsolatban tárgyalja a kettészakadás miatt bekövetkezett területváltozásokat, valamint a másfél századon át történt visszafoglalás körülményeit, a karlócai, passarovici és belgrádi békét követő változásokat. Mindezen változások következménye lett az, hogy nem egyezett meg tartalmilag a földrajzilag különben egységes Magyarország fogalma, a politikai, illetőleg „Magyarország“-nak közjogilag is kétféle jelentése fejlődött ki: a) mint birodalom, tartozékaival együtt és b) mint anyaország, tartozékai nélkül.

Az anyaországnak a török hódoltság után beállott területi változásait a kiszakított határvidékekkel, a Drávántúli, a Marostól délre eső bánági és a katonai igazgatás alá került területekkel, valamint a Partiummal együtt az I. számú térképvázlaton szemlélteti. Mindezeket szinoptikus táblázatban is bemutatja. Részletesen tárja fel II. József császár (3. sz. térkép) és az abszolutizmus ideje alatt (5. sz. térkép) létrejött változásokat, amidőn az öt koronatarományt is megteremtették, tárgyalja továbbá a Trianon utáni helyzet kialakulását, amidőn megszűnt ugyan Magyarország Ausztriával való kapcsolata, de elveszett területének mintegy kétharmada.

A második részben a *megyebeosztást* és az ehhez kapcsolódó területváltozásokat ismerteti a szerző. Miként tartotta fenn magát nagyjából a maga egészében Szt. István királytól származó megyebeosztás napjainkig, illetőleg miként fejlődtek ki a területiális és községi municipiumok s hogyan kerültek földrajzilag sokszor össze sem függő kerületek, községek,

sőt határrészek is, más megyék hatósága alá, vagyis miként alakultak ki az úgynevezeti „kétlaki községek”. A hagyományos megyerendszernek II. József által megbontott állapotát a 3. számú térképen szemlélteti, amelyhez hasonló természetű volt a 4. számú térképen feltüntetett abszolutizmus-kori reform is. A törvényhatóságok területének 1876-ban bekövetkezett rendezését az 5. sz. térképvázlat tárja elénk, amidőn már csak megyék és törvényhatóságok voltak, amelyeknek legújabb rendezését is Trianon vonta maga után.

Az általános rész után részletekben tárgyalja külön a Királyhágón inneni részének, Fiuménak, külön a Királyhágón túli résznek: Erdélynek, Horvát-Szlavonországnak, a Határörvidéknek, a szerb vajdaságnak és temesi bánságnak, valamint az ország törvényhatóságainak — főképpen az utolsó két században történt — területváltozásait, melyhez csatlakozik az utolsó két évszázad alatt önálló törvényhatósági joggal bírt városok névjegyzéke.

Teljes elismeréssel és örömmel fogadjuk Edolényi—Szabó Dénesnek a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. évfolyamának különlenyomataként megjelent tanulmányát, mert rövidre-fogottan is sok nehézséget hidal át s igazán hiányt pótol.

Kanszky Márton

Iij. Máday Lajos: A Császárfürdő monografiája. Budapest, 1927. 8°, 92 lap, 4 diagrammal és 14 ábrával. A Császárfürdő kiadása.

Ebben az értekezésben a szerző három évi és nyolc hónapi kutatásának eredményét tárja az olvasó elé. Az értekezés tárgya, a Császárfürdő, megérdemelte, hogy ilyen részletesen foglalkozzanak vele. Hiszen, mint a monografia első fejezetéből is láthatjuk, a budai hévízforrásoknak s ezek között természetesen a Császárfürdők forrásainak is emberföldrajzi szempontból igen nagy jelentősége van. Környékükön a bronzkortól a mai napig minden korszakban voltak kisebb-nagyobb települések, s a római kortól napjainkig minden korszakból találunk olyan emlékeket, melyek azt bizonyítják, hogy a források körül fürdők is keletkeztek. Manapság pedig a fürdőtelepek kiépítése hatalmas lépéssel vinné közelebb a várost ahhoz a sokat emlegetett célhoz, hogy Budapest fürdőváros legyen.

A második fejezetben megismerteti a szerző az olvasóval a Császárfürdő környékének geológiáját. Majd a következő fejezetben, mely a fürdő környékének hydrologiájáról szól, részletesen foglalkozik azokkal a körülményekkel, melyek közrejátszottak abban, hogy míg a pesti parton 970 méter mély artézi kútból buggyan fel a hévíz, addig a budai parton, melynek geológiai felépítése ugyanolyan volt eredetileg, a tektonikus mozgáshatások következtében természetes források alakjában tör elő. Ezzel együtt bebizonyítja, hogy a budai, margitszigeti és pesti természetes és mesterséges hévíz források egyetlen nagy, több emeletre oszló gyűjtő-medencéből erednek. Figyelmeztet arra is, hogy bár a városligeti artézikut fúrása nem okozott nagyobb feszültség csökkenést ebben a medencében, a további fúrások esetleg nagy veszedelemmel járhatnak a meglévőkre nézve.

Ezek után részletesen tárgyalja a Császárfürdő kilenc forrásának

elhelyezkedését, vízbőségét, hőmérsékletét és vegyi-összetételét, részben a helytartótanács által 1851-ben végzett mérések és a saját eredményeinek összevetésével, részben dr. *Hankó Vilmos* 1918-ban végzett vegyelemzésének adatait használva fel.

Az ezután következő hatodik fejezet volt számunkra a legérdekesebb, mert ebben a szerző, néhány a kutatás közben felvetődött problémára saját észleletei alapján igyekezik megadni a választ. Első kérdése az, hogy észlelhetők-e egyáltalán nagyobb mértékű változások a források vízszolgáltatásában? Mivel erre észleletei alapján *igennel* kell válaszolnia, felveti a következő kérdést: vajon a Duna vízállása, vagy a légköri csapadék, avagy valamely más ok (pl.: légnyomás változás) okozza-e ezt? Majd azt a kérdést veti fel, hogy vajon ezekkel a vízmennyiség változásokkal nem jár-e valamilyen formában hőmérséklet-változás is együtt? Ezzel együtt felmerül előtte az a kérdés, hogy vajon a levegő hőmérséklet-változásának van-e valamilyen hatása a források hőmérsékletére? Hosszú, részletes tárgyalás után, melyet négy, több oldalra terjedő és saját megfigyeléseit tartalmazó táblázat, továbbá négy ezek alapján készült diagramm segítségével igyekezik még világosabbá tenni, végre arra a konklúzióra jut, hogy ezen tényezők közül egyedül a Duna vízállása van a források vízszolgáltatására hatással. Mégpedig a vízszolgáltatás a Duna vízállásával együtt növekedik, vagy csökken. Ennek oka szerző szerint az, hogy míg a nagy vízállású Duna gátat vet a hévíz forrásokból elszökő forrásvíz útjába, addig az alacsony vízállású Duna erre nem képes. A szerző szerint a vízszolgáltatásnak ezen ingadozását teljesen meg lehetne szüntetni és az elszökő forrásvíznek gátat lehetne vetni azzal, hogy az összes források foglalatját lesüllyesztik a Duna 0 pontja alá 55–60 méterrel.

A továbbiakban röviden foglalkozik a szerző a fürdő környékének klimatológiájával, védőterületével, gyógyhatásával, s végül mai berendezésével.

Munkája egyfelől azért, mert az eddigi megállapításokat össze foglalja, másfelől azért, mert a szerző saját igen pontos és tervszerű vizsgálódásain alapuló megállapításait tartalmazza és így valóban a Császárfürdő monografiája, megérdemli minden e tárgy iránt érdeklődőnek odaadó figyelmét.

Buday Kálmán.

† **Hornyik János:** *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története.* Kecskemét, 1927. Nyomtatott a Hungária Nyomda- és Lapkiadó r.-t.-nál. negyedrét, 130 lap. 1 térképmelléklet.

„Kecskemét Th. város Múzeumának Kiadványai” gyűjtő cím alatt olyan kiadványsorozat megindítását kezdte meg Kecskemét nemes városa, amely sorozatnak minden száma „a város multjára, egy-egy életmegnyilvánulására vonatkozó tárgyi emlékek és írott adatok ismertetését” foglalja magába. E sorozat első száma: *Hornyik Jánosnak* — az egykori városi főjegyzőnek „egy életen át gyűjtött írott adatokból, a régiektől hallott szó hagyományból”, a nyolcvanas évek folyamán összeállított — posthumus műve. Hornyik műve, 1885-ben bekövetkezett halála miatt, bár befejezetlenül maradt meg, mégis Kecskemét város multjával foglalkozóknak sok-

szor idézett kútfője volt, főleg a város történetét összefoglaló része miatt értékes.

Az első rész az ősidőktől egészen 1745-ig történt adatokat foglalja magában. E fejezetben szól a „civitas“-ról, a város XIV—XVII. századbeli földesurairól, területváltozásairól és földrajzáról, továbbá a török-hódoltság által kialakult viszonyokról, majd pedig a puszták bérlésének kezdetéről, de kifejti a „neoaquistica“ okozta változásokat is, szól a körösiekkel való viszályról és a város kulturhistóriájáról.

A második rész a városnak 1745—1790 közötti történelmét öleli fel. Így foglalkozik az 1740-i kolerajárvánnyal, a jászapátiak és monoriak viszálykodásával, amelyhez csatlakozik Kecskemétnek a kún pusztákért folytatott küzdelmének tárgyalása.

E kiadványsorozat megindításával Kecskemét th. város múzeuma igen értékes cél megvalósításához kezdett. A sorozatnak első száma pedig: nemcsak tartalmilag, hanem kiállítás tekintetében is méltó kitűzött célhoz!

Kanszky Márton

Vitéz Málnási Ödön dr.: A régi magyar juhászat. 16 képpel és 1 térképpel. Budapest, 1928. 42 l.

Jól mondja Málnási kis könyvének előszavában, hogy: „a magyar néprajz forrástára... állandóan gyorsuló sebességgel apad“. Ezt az apadást ugyan meggátolni nem lehet, de ami még menthető, azt meg kell menteni az utókor számára, mielőtt nyom nélkül elveszne. Mindazok, akik kint dolgoznak a népköztől különféle feladatokon, látják, hogy az értékes népiest mily gyors tempóban szorítja ki az értéktelen városi termék. Szerző erre is nyomatékosan hívja fel a figyelmet és annak a nézetének ad kifejezést, hogy: „ha a jelenlegi nemzedék nem fejezi be az alapvető munkát, akkor az utódoknak nem lesz mire építeni“. Valóban féltő is, hogy ha nem sietünk a régi pusztuló magyar népiélet kincseinek összegyűjtésével, elkésünk a szükséges alap építésével.

Málnási munkája két részből áll; az elsőben szól a juhászról magáról, a másodikban a juhászatról. Nagyon érdekes, jó magyarsággal, a szoboszlói juhász beszédmódját ügyesen közbeszöve írja le a juhászok egész életét, szokásait, kitérve bőven a juhászok használt szerszámokra, ruházati darabjaikra stb. Hatásosan ír a pásztorok csillagászati és időjárás megfigyeléseiről is. Néhány juhásznóta közlése fejezi be az első részt.

A második részben a juhászatról írva szintén zamatos magyar stílusban ismerteti a szoboszlói juhászat minden fajtát. Emberföldrajzi szempontból érdekes az, amit a külső és belső legelők rendszeréről elmond. A várcst csaknem kizárólag legelő veszi körül. Tehát nem a megszokott, városon kívüli kép tárul itt elénk, szántókkal vagy kertgazdasággal övezett település. A környezet itt megváltozott, aszerint, amint azt a lakosság főfoglalkozása, az állattenyésztés megkívánta. A szántók csak a legelők után jönnek. A települést tehát az ugynevezett belső legelő övezi, ettől 10—15 km. távolságra pedig nagyobb terület van kiszakítva a külső legelő számára.

Részletesen szól Málnási a városi ember előtt rendszerint zavaros-

fogalmakat felidéző „karámokról“, „eszterángok“, „enyhelyek“ stb.-ről. Ha ezt a kis munkát a laikus érdeklődő elolvassa, legalább élvezetes olvasmány alapján tanulja meg megkülönböztetni a fent említett, sokszor hallott, de nagyon sokszor helytelenül alkalmazott kifejezéseket. A magyar juhász képe pedig teljes tisztaságában fog előtte állani. Valóban köszönet illeti szerzőt fáradságáért, mellyel ismét egy darabot mentett abból, amit mindnyájunknak menteni kellene.

Irmédi-Molnár László

Deutsche Siedlungsforschungen. (R. Kötzschke zum 60. Geburtstage dargebracht mit 5 Karten. Lipse—Berlin. B. G. Teubner 1927).

E 297 lap terjedelmű munkában 12 kisebb-nagyobb, egymással összeüggő s csaknem kivétel nélkül módszertani jellegű értekezés van, melyek e modern és „nemzeti“ tudománynak a szempontok bővüléséből adódó új segédtudományokhoz való viszonyait s az ezek segítségével fölvethető és megoldható problémákat tárgyalják, a jubiláns professzormester képviselte főfogásban.

Ilyen az is, melyet magyar tárgyánál fogva külön ki akarunk emelni. Címe: „A településmenet jelentősége a magyar megye kialakulásában“ H. Schönemann-től.

A dolgozat, mely abból indul ki, hogy Középeurópában a közigazgatási kerületek a történelem folyamán jóformán változatlanok maradtak Mályusz Elemér „pompás“ munkáján épül föl (Túróc megye kialakulása, I. F. és E. 1923).

Ez a munka — mondja szerző — „kiváló módon alkalmas két probléma felállításának alapjául“. Az egyik, hogy ösztönzést adjon településtörténeti kutatások elmélyítésére, a másik, hogy ehhez, középkori általános történeti szempontból, kulturális jelenségek elterjedését és kapcsolatait fűzhessük.

A benépesítés ismertetése után „sajnos jobb“, t. i. kataszteri térkép-anyag híján, a 75.000 méretű lapok alapján „gondos meglátolás és nagyobb veszély nélkül“, megpróbálja Túrócmegeye faluformáit (5 típus, 4 változat) megállapítani s ezt az oklevelek és helynevek magyarázatával egybevetni.

Úgy találja, hogy közülök kettő, t. i. a *négyszögletes* és *hosszúkétszörös* faluforma tekinthető megállapodott, ősi alaknak. Az előbbi két kritérium szerint már most az első magyar, a második szláv eredetű megülésnek minősíthető.

De a településbúvár feladata ezzel az egyszerű megállapítással nincs lezárva. Egész sereg, oklevelekben nem szereplő település momentumot, különösen határfelosztási-gazdálkodási kérdést keli még vizsgálat alá fognia, mielőtt a községtelepülés összefüggő, szerves egységbe foglalt *történetét* meg akarja rajzolni.

Ez volna az egyik, mégpedig geográfiai vonatkozású probléma. A másik, a kulturális jelenségek vándorlása és hatása, t. i. a királyi közigazgatási-joghatósági gyakorlatba átvett *német jog*-nak a magyar föld benépesítése körül játszott szerepe (mellyel egyelőre maga sincs egészen tisztában), már kevésbé érdekeli bennünket.

A cikkhez két térkép tartozik, a túróci *helynevekről* és *községformák-ról*.

A könyv számos eredeti s az úttörők lélektana szerint néha kissé erőltetett szempontra hívja fel figyelmünket. Talán ez a magyarázata annak is, hogy az egyes szerzők tárgyalásmódja sokszor, még németeknél is szokatlanul nehézkes, amihez a fiatalabb nemzedéknek határozottan új és éppenséggel nem világos stílusa hozzájárul. *)

Bátky Zsigmond

A legújabb magyar földrajzi irodalom.**)

Vitéz Somogyi Endre: *Magyarország és környék államainak katonai földrajza*. I. köt. 434 lap, II. köt. térképmelléklet. Budapest, 1928. Szerző kiadása.

Thirring Gusztáv dr.: *Köszeg és környékének részletes kalauza*. A Thirring—Vigyázó-féle „Részletes Helyi Kalauzok” című sorozat 12. száma. Számos képpel, rajzzal és 2 térképpel. Budapest, 1928. Túristaság és Alpinizmus kiadása.

Hofier András dr.: *A föld belső erői*. A Gaea sorozat 5—6-ik száma. Számos ábrával. Debrecen, 1928. Csáthy Ferenc kiadása.

*) A többi cikk közül felemlítjük: *Uhlemann*: Az összehasonlító településbúvárlat feladatai a német népföldön, *Martiny*: Morfológiai településbúvárlat (nem geomorfológiai, hanem alaktani vizsgálódás), *Krause*: A néprajz-búvárlat jelentősége a településtanban, szászországi példákkal, *Beschorner*: Helynévbúvárlat és településtörténet Szászországban, *Johansen*: Településbúvárlat Észt és Lettországbán. Az egyes cikkeket bő irodalom kíséri.

**) Fenntartjuk magunknak, hogy az itt felsorolt munkákról részletes ismertetést még külön fogunk közölni.

APRÓ KÖZLEMÉNYEK.

Hajduszoboszló nevének eredete. A *Föld és Ember* legutóbbi számában dr. *Bátky Zsigmond* „Hajduszoboszlót is szlávok alapították?” című cikkében nemes indulatú bírálatban részesítette „Hajduszoboszló története” című munkámnak a város neve eredetével kapcsolatos sorait. Dr. *Bátkynak* tárgyilagosságát jól ismerem, ezért ezen helyen mindenekelőtt legyen szabad megjegyeznem, hogy én Hajduszoboszló történetét csak a Várad Regestrumban található adattól kezdve rekonstruáltam, mivel így is — minden állami és városi támogatást nélkülözve — csak nagy áldozatok árán tudtam összeállítani és kiadni a több mint hétszáz éves városnak eredeti forrásokra támaszkodó első történelmi összefoglalását. Ilyen körülmények között nem lehetett más, a feladatomban, mint az általam összegyűjtött forrásanyag összeállítása után mutatkozó problémákra figyelmeztetni olvasóimat, hogy ezáltal is a város történetének vitatható fejezetei mielőbb tisztán álljanak a kutatók előtt. A felvetett problémák egyikére dr. *Zoltai Károly* adott választ a *Historia* legutóbbi számában, a másakra dr. *Bátky* felelt meg és ezáltal máris közelebb jutottunk a célhoz.

Amidőn Szoboszló nevére azt állítottam, hogy valószínűleg a szláv (lengyel) *Sobieslaw* férfinévnek magyarosan kiejtett alakja, akkor ezen körülményből a szláv alapításra nem vontam határozott következtetést, csak mint *feltevést* jelöltem meg,

még pedig a csaknem ugyanazon évtizedekben megjelenő másik *Zobozlóra* (Liptói Regestrum 1271) való utalással, amely utóbb Folkusfalva lett. Munkám megjelenése óta az ezen tekintetben legilletékesebb szaktudós-nak, dr. *Melich Jánosnak* szakvéleményét is sikerült megszereznem, amellyet egész terjedelmében ideiktatom:

„Abban semmi kétség, hogy a magyar *Szoboszló* személynév *szláv eredetű*, a név utótagja ugyanez, ami a lengyel eredetű *László* nevünkben is van. Emlékeink szerint a XII—XIV. században több előkelő és közrenden levő magyar embert hívtak *Szoboszlou*-nak — *Szoboszló*-nak (v. ö. *Zobozlou*, *Zobozlo*, *Zubuzlou*, *Zobuslo*, latinositva *Zoboslaus*). Mint-hogy pedig a szláv-ságban a név a XI—XIV. században főleg a csehek, morvák és a lengyelek közt volt elterjedve (v. ö. cseh-morva *Soběslav*, lengyel *Sobieslaw*), ezért valószínű, hogy a név hozzánk ezek valamelyikétől került. Ahogy azonban a magyarok a nyelvükbe a szláv-ságból került *bánya*, *bodza*, *bük*, *cser* (esetleg latin eredetű), *haraszi*, *udvar*, *udvarnok* stb. köznevekkel elneveztek helyeket *Bánya*, *Bodza*, *Bük*, *Cser*, *Haraszi*, *Udvar* (v. ö. Nád-Udvar), *Udvarnok* stb.-nek, azonképpen adhattak neveket egyes helyeknek a nyelvükbe került idegen személynévvel is. Így lett a török *Tas* (= kő), a német *Hunt* (= centuris), *Pasman* személynévből a magyarban *Tas*, *Hunt*, *Pázmán* személynév s ezekből alakult a magyarban *Tas*,

Hont, Pázmán (v. ö. pusztá Békés vm.-ben; -d-vel: Pázmánd) helynév. Sem *Tas*, sem *Hont*, sem *Pázmán* helyek nevéből nem következik, hogy törökök, illetőleg németek az alapítói.

Igy áll az eset *Szoboszló*-val is. Hajdu-Szoboszló (v. ö. Várad Regestrum: Zobozlo) és a zalamegyei *Szoboszló* (1270: Zobozlou) mint helynév magyar alakulás, magyar elnevezés egy magyar *Szoboszló* nevű ember nevéből. S ez alaktanilag is bizonyítható. A szláv személynévekből a szlávságban a helynevek képzőkkel alakulnak. Van cseh *Soběslavice* helynév. Igaz, van cseh *Soběslav* helynév is, csak hogy genitívusa *Soběslavě* és nőnemű, ami mutatja, hogy *Sobeslav* + *js*-ből eredt. Az ilyen -*js* az oroszban *b-l'* lesz (v. ö. orosz *Jaroslavs* személynéből orosz *Jarovslavls* helynév). A szlávságban a személynév pusztá nominatívusa nem szokott egyuttal helynév is lenni, tehát ilyenek: Csanád személynév — Csanád helynév, Ajtony személynév — Ajtony helynév, Taksony személynév — Taksony helynév stb. a szlávságban nincsenek, s ha *b, v, p, m, b* után látszólag a csehben és a lengyelben van is (*Soběslav, Břeclav, Zbraslav, Příbram, Radim, Vladislav, Boroszló* személynévi nominatívus, ez csak látszat; a nevek *js* képzősök s ez csak az -*m, -w, -v, -l* végűeknél van, mihelyt a személynévnek *k, h, ch, g, d, t, st, n, r, sl* az utolsó hangja, az utolsó hangzó *js* hatása alatt megváltozik (v. ö. csek Sebedrak személynév — cseh Sebedraž helynév).“

Dr. Bátkynak az *Etel völgyére* tett megjegyzésével kapcsolatban — anélkül, hogy a kérdésnek gazdag irodalmát ismertetném — a következőket legyen szabad megjegyezmem:

Ethel-laka Zelemér szomszédsá-

gában legelőször Zsigmond királynak 1423. évi egyik oklevelében szerepel és valószínűleg az 1594-ik évi tatárjáráskor pusztult el, osztozván Angyalháza, Szigetgyháza, Korpádialu, Köteles, Zám, Ohat, Hegyesegyháza, Szentkeresztgyháza, Szepes és Ebes szomorú sorsában. Ezelőtt egy századdal még ismeretes volt az *Etel-völgye* is Zelemér és Szoboszló között, sőt a néphagyomány még annyira eleven, hogy ezelőtt egy évvel is szorgalmasan ásta egy ottani öreg ember Forgács Ferenc a *Rómer Flóris* által is feltárt halmot. Ugyanezen helyen kereste *Pray* is Attila székhelyét (Qunales veteres humorum, avarorum et hungarorum. Vindobonae, 1761), a *Pray* nyomán pedig nemcsak *Budai Ézsás* (Magyar Ország Históriája. Pest, 1833), de még *Klapprot* is elfogadta ezt a véleményt (Tableaux historiques de l'Asie. Paris, 1826.). Hogy még ma is menyire *megfejtetlen* ez a kérdés, arról *Révész Imrének* 1859-ben megjelent „*Etel laka*“ című kitűnő munkájából is meggyőződhetünk. *Salamonnal* elentétben még *Nagy Géza* is hajlandó volt ebben az irányban orientálódni, éppen ezért ez a probléma több százéves kutatógatás után is nagyon komoly kérdés.

vitéz Málnási Ödön

Hajduszoboszló nevének eredete.

Bátky Zsigmond válasza: 1. Minthogy *Szoboszló* nevééről és az abból levonható településtörténeti, ill. etnikai következtetésről „ezen tekintetben legilletékesebb szaktudósunk, dr. Melich Jánosnak“, i. t. barátomnak is *teljesen és tökéletesen* ugyanaz a véleménye, mint amit erről én írtam: azt hiszem nem kell erről többet beszélnem.

2. Az *Etel-völgyének* és *Atilla nevének* és *lakhelyének* a szóbanorgó

módon való kapcsolatba hozatala, ismétlem, szerintem nem *komoly* kérdés. Ugy tudom, más *hozzáértőb-
bek* szerint sem az. Az idevonatkozó „gazdag irodalmat” pedig, legalább az én számomra, egészen felesleges „ismertetni”. Ennyire tiszteljük meg egymást!*)

Bátky Zs.

Rákos-Palota (válasz). *Palota* több volt és van ma is hazánkban. A helynév a közmagyar *palota* szóval azonos. Ez eredetére görög szó (palation), s az északi szlávból került a magyarba (csel: palota, palata stb.). A magyar *Palota* helynév a régiségben jelzős szerkezetben fordul elő, pld.: *Ákospalotája* (Pilis), *Szenyepalotája* (Csanád) stb. (v. ö. Mihályháza, Jánoslaka stb.) Ebből később, a tulajdonos neve elhagyása után *Palota*. A csanádmegyei *Palota* másik neve *Kemenes palotája* volt. A szóbanforgó Palotát is *Párdy-Palotá*-nak hívták korábban (1347). *Rákospalota* formája a Rákos patak utáni, egészen új.

A *Palotá*-nak nincs köze a *Palotá*-hoz. *Rákos-patak* is sokfelé van az országban. Nevét a magyar *rák* szótól kapta. (Eredetere ez is szláv.) Legelőször *Anonymus* említi (fluv. *Racus*, olvasd: Rákus, később *Rákos*; v. ö.: *Kárdzsos-derék*, *Keszeges-tó*, *Békás-patak* stb.).

B. Zs.

Áron morvájó, Barci fok, Bút ere, Kenyere ér és Kollan tó. Ezek a dülönevek *Bodnár Béla* „Hódmezővásár-

hely és környékének vízrajza” című mintaszerű szép dolgozatában fordulnak elő (*F. és E.* 1928).

Az első csakugyan *Áron morvájója*, amint gondoltam, mert az *Okl. Sz.* kétszer is így írja: *Aaron morluaya*. Az előtag személynév.

A másodikban az előtag szintén az (v. ö. u. o. *Cirják ere* stb. és *F. és E.* 1928: 209.). *Barc* = török „párduc” és nem *tó* (v. ö. *F. és E.* 1927: *Barca, Barcaság*). A név e vidéken gyakori.

Bút ere, anny mint *Bő + d + ere*. A *Bő* a török *beg-*ből van képezve (v. ö. *F. és E.* 1927: *Ürbő*). *Bő* itt is személynév.

Kollan tó annyi, mint *Kolon tó*, a török *Kolán* = csikó szóból (v. ö. *F. és E.* 1927: *Kolon-tó*). *Kolon* szintén személynév. (*Szeremlei*: Hmvásárhely története I: 163. szerint is *Kalan* földesúr nevét örzi. Barci-réten kettő volt belőle.)

A *Kenyere ér* pompás adalék a bakonyi *Kügyeri, Kenyeri puszta* és *Kikeri tó* nevéhez, annál inkább, mert ez az ér itt éppen *Kék tóval* (török *Kük*) kapcsolatos (v. ö. *F. és E.* 1928: 207.). Eredeti neve tehát *Kék ere* volt, s ebből lett *Kegy-ere, Kenyere*, majd jelentésének elhomályosul-
tával *Kenyere ere*, ill. *Kenyere ér*.

B. Zs.

Halmazfalu. A *F. és E.* 1928: 199. lapján olvassuk, hogy „az észti szigeteket *halmazfalyai* svéd ráhatást (!) mutatnak”. A *halmazfalu* a német *Haufendorf* magyarítása akar lenni. Már többször rámutattunk, hogy *nyelvileg* is, *tárgyilag* is helytelen műszó; sőt nemcsak helytelen, hanem képtelen is. Ennél csak a *rostos-halmaz* a képtelenebb. Tessék csak egy kicsit gondolkoznai rajta!

Magyarul *csumós, bokros, csoportos, szoros* stb. falunak mondhatjuk, s ebben nemcsak a *forma*, hanem a

*) A kérdéshez különben *anthropogeografiai* szempontból magam is hozzászóltam (l. *Földr. Közl.* 1918: Atilla fő szállás helye és palotája). A cikkekéből még ma is lehet egyetmást tanulni. Annyit mindenesetre, hogy a kérdést *korai* helynevek és *mai* néphagyományok alapján nem lehet tárgyalni, annál kevésbé eldönteni.

létrejövés is benne foglaltatik, persze annyira, amennyire azt egyetlen szótól elvárhatni. Mert tudnunk kell, hogy az ilyen megnevezések, mint *utcás falu*, *patkós falu* stb. csupán holt fogalmak, melyek a *település lényegét* nem fejezik ki és csak kénytelenségből használatnak. De minélcsináljunk mesterséges műszókat, pláne nem létező köznevekből, miatt amilyen a *halmaz* is, ha arra *megfelelőbb népi szavunk* van. Lehet, hogy másvalakij ennél megfelelőbbet is tud ajánlani.

B. Zs.

A Somogy helynév eredete. (Válasz egy beküldött kérdésre.) A *Somogy* név legrégibb okleveleinkben (először 1055-ben) *Sumig*-nak, később *Sumug*-nak van írva (l. *Számota—Zolnai*: Oklevéltár, a *som* címszó alatt), amit *Sumigy*-nak és *Sumugy*-nak kell olvasni. De a latin *simigiensis* alapján fel kell tennünk, hogy az Árpád-kor elején **Simigy* alakváltozata is volt. (L. erre nézve alább a *Somogyom* helynév történetét is.) A magyar nyelvészek úgy magyarázzák e szó eredetét, hogy a 'cornum, Kornelkirsche' jelentésű *som* főnévnek régibb *sum*, még régibb **sumi* alakjához hozzájárult az Árpád-kori 'valamivel bővelkedő' jelentésű *-d ~ -gy* helynévképző, amely a magyar nyelvtérületnek egyik részén *d-*, másik részén ellenben *-gy* alakban volt járatos. V. ö. pl. a *Kóród* és *Kórógy*, *Füzed* és *Füzegy*; *Nyárád* és *Nyárágy*, *Szilád* és *Szilágy* helyneveket; a *Somod* helynévhez is ugyanígy viszonylik a *Somogy* helynév. Minde helynevek azt jelentették eredetileg, hogy 'kóróban (fűzfában, nyárfában, szilfában, somiában) bővelkedő hely'. A legrégibb *Sumigy* alakból egyielőli előreható magánhangzó-illeszkedéssel *Sumugy*

lett, másfelől meg hátrahatóval **Simigy*, de ez utóbbi alakváltozat csakhamar ismét elarvult, s ma már csak a latin *simigiensis* melléknév őrzi az emlékét. A *Sumugy* alakból aztán az Árpád-kor vége felé, mikor a rövid *u* helyébe a legtöbb más szóban is az egy fokkal nyitabb *o* lépett (pl. vogul *tump ~ ó-magy. dumb* > mai *domb*, vogul *zulaž ~ ó-magy. hul-lou* > mai *holló*, szláv *kuhnja* > ó-magy. *kuhnya* > mai *konyha*, szláv *gnus* > ó-magy. *gunusz* > mai *gonosz*, stb.) egészen szabályosan lett a ma is használt *Somogy* alak.

Megjegyezhetjük még ezzel kapcsolatban, hogy a kisküüllőmegyei *Somogyom* községnek is eredetileg *Somogy* volt a neve (a végén levő mai *-m* tehát olyan Árpád-kori kicsinyítő képző, amilyent pl. a *Tühütüm* > *Tétény*, *Bihuróm*, *Bolgárom*, *Det-rehem* személy- és helyneveken is ki lehet mutatni), s ez Árpád-kori oklevelekben szintén *Sumig*, *Symyg*, *Sumug*-nak van írva, amit persze szintén *Sumigy*, *Simigy* és *Sumogy*-nak kell olvasni.

Horger Antal

„Atka”. Nagy Aliöldünk elhanyagolt voltát sok-sok minden bizonyítja. Azon, hogy nem tudjuk, mely természeti kincseink vannak, — nem is csudálkozunk, ellenben nyelvünk gyorsan veszendő értékei megmentéseért még többet tehattünk volna.

A „Föld és Ember” VIII. évf. 4. szám, 1928: 165. oldalon írja dr. Bodnár Béla úr, hogy a vásárhelyiek-nél: „Atka, atkás ienék olyan helyet jelent, hol sok akadémikus gyöker van. „Ethnographia” IV. 10—12. füzet”. vagyis úgy, miként azt eredetileg az őstalentum: Herman Ottó A magyar halászat könyve, Bpest, 1887: 445. oldalán megállapította, s a Magyar Tájszótar átvette (I. k. 61. col.).

Én, Alföldön jártomban „atka” kifejezést egészen más megjelölésre hallottam.

És pedig: homokos területeinken is hétköznapi jelenség a „réti mészkö” jelenléte, a mostani, avagy a régi tó-ságok alatt, az altalajban, a mésszel összekötött, összecementezett kőpadmalyoknak keletkezése (v. ö. néhány *Zsilinszky E. és Treitz Péter: A szikes talajok javítása*, Bpest, 1924: 172. és köv. old.). A réti mészkönek — miként *Kiskúnhalas*-on hallottam — bennszülött halasi neve: „atka”; van bányája is (Nagytsízt. *Pataky Dezső* ref. lelkész úr adata).

Győrffy István (Szeged).

Táp, Tápió. Györmegye déli részén van *Táp*, hajdan királyi lovászok iailuja. (Ezen a tájon több ilyen tatárjárás előtti lovászialu volt.) Mellette esik *Tápszentmiklós*, nem messze tőlük *Táplán puszta*.

Táp-nak ilyen alakjai vannak: 1235 körül *Tapan*, 1292 *Tap*, később *Tapa*, majd ismét *Tap*, *Thaab* *Tápszentmiklóst* régebben *Táplánszentmiklós*-nak hívták.

Ezek a nevek máshol is előfordulnak. Vas megyében volt *Tapánvált* (1438.), ma *Vát*. Benne többek közt a *Tapán* család volt birtokos. Ugyancsak Vasban volt egy *Tapánfalva* (az erdélyi *Topánfalva*?), ma *Táplánfa* nevű község, s itt is szerepel egy *Tapán* vagy *Tapánfi* család. (Az adatok *Csánki* művéből vannak.)

Itt nyomban megjegyezzük, hogy a győri *Táp*-ok körül egész sereg törökös személyhelynév van (l. pld. *Föld és Ember 1928. Kőkemen*).

Ezekből az derül ki, hogy *Tapán* és *Táplán* ugyanaz a név. Az is bizonyos, hogy mindkettő, valamint a *Tapan*-ból rövidült *Tap* és *Tap* + *a* személynév. Azt gondoljuk, hogy török eredetű, a *tap* + *nak* = mozogni igéből,

vagyis olyan képzés, mint *Kamán*, *Kaján* stb. török személyneveink. (*Nagy László: Körösi Csoma Arch. I., 237.*). *Tapan* tehát annyit jelentene, mint mozgó, élő.

Tudjuk, hogy ennek a *tap*-igének egyik alakjából (*tepre*) vezette le *Gombocz és Németh Gyula Tepremez*, illetve *Debrecen* nevünket.

A *Tapan* és *Taplan* alakok közti viszony tisztázása a nyelvészek dolga. Úgy látom, nem is lesz nehéz. De ugyancsak az övék az is, vajjon nem ez a szó bújjik-e meg eddig magyarázhatatlannak talált *Tápió*, *Tápé* folyó és helynevünkben, mely előbbiről *Horger* azt gondolja, hogy éppen úgy sz. név lehetett, mint *Tápé* (M. Nyelv XXIII: 50.). Ha ennek eredeti alakja *Tapag* volt, akkor össze lehet vetni *Tabajd*-ot (Fejér m.), melynek első alakja *Tubogd* volt (v. ö. *Bodaht*, *Bodoct*, ma *Bodajk*. *Bodogd* Sopronban. *Tabajd* Baranyában is volt). Egy *Tápió*-kengyel (= kanyarulat) dülőnevet *Haan* említ Békésből (Békés vm. tört. 122.).

Lehetséges azonban, hogy *Tápió* köznév. Erre ezeket hozzuk fel: Bars déli részén *Damás* mellett volt egy *Kemulduk* nevű patak. Nagyon lehet, hogy ebben a török *kymyldamak* (és egyéb alakjai) = mozogni ige van. Az is meglehet, hogy a *Kubulduk*-ökben (Föld és Ember 1923. 57.) is ez van, illetve *Kubulduk* = *Kemulduk*. Ha *Gyolma* kun sz. nevünk a *jol*-, *jul*- (szétszakítani) igéből származik (M. Ny. XI. 151.), akkor abból van a *Gyalpár* és *Gyalimaz* sz. név is, s alkalmasint *Gyalap* tó és pataknevünk is. (*Gyalap* Szabolcsban l. *F. és E. 1922.*, Beszterec cikkben és Csallóközben, l. *Gyulai*: Komárom vm. tört. 28., és *Gyalpár* vízállásos mocsár a Nagykunságban, *Pesthy*: Helynév. Kézirat.) Megvalljuk azonban, hogy *Gyalpár* és *Gyalap* vízneveinket tár-

gyílag inkább a *kun ulap* = haldokló (Cod. Cum.) szóval szeretnénk kapcsolatra hozni.

Bátky Zsigmond.

Sarol, Bozol, Borol, Basal. Régóta gyanítom, hogy a fejemegyei *Sarul* (1339: Sorwl, 1341: Sarol) köznemesi birtok (*Károly*: Fejemegye tört. szerint kettő is volt) török eredetű személynévet rejtett. Egy az, hogy szomszédai közt több török nevű van. Más meg az, hogy 1499-ben összeírt török családnevei között pld. a *Kun* és *Csadir* is előfordul. (*Csánki*.) Hogy a *Kun* itt csakugyan kun származású embert jelent, mutatja a kun Kajtorszálláson lakó, kunnak mondott *Kun* család. *Csadir* pedig alkalmasint a kun csater = magy. *sátor*.

Azt gondoljuk, hogy *Sarol* olyan képzés, mint *Tevel, Botaul, Borcsol, Bajol*. Előtagja a kun *sari* = sárga. Hogy a magyar *sár, sárog* (sárga) sz. névképpen használtatott, arra lásd: sárogfalvi *Sár* család Baranyában (*Csánki*, 2., 560.) és Paulus dictus *Sarga* (Okl. Sz.).

Bozol (1247.) Zalában volt, ma nincs meg. Ezt így tagolnánk: *buz + ol*. Az előtag a kun *buz* = kékes, esetleg *busz* = jég (l. *F.* és *E.* későbbi száma).

1293-ban merül fel Zalában *Burul-feulde*. Ma nincs meg. *Burul* itt kétségtelenül sz. név. Előtagja lehet a kun *bur* = *mag, csira*. Megfelel tehát talán a magyar *mog, mogdi-nak*. (*Burul* máshol is volt).

Somogyban volt s ma is megvan *Basal* (régén *Bosol* az *Olma* mellett). Azt hisszük, ebben a török *bas* = fej szó van benne (l. *F.* és *E.* későbbi száma).

Ezekén kívül még sok ilyen végzetű helynevünk van, de etimonjukat nem tudjuk. Bizonyára idetartoznak a *Fan-*

csal-ok is (Heves, Abauj, Bihar, Pozsony stb.; a legrégibb sz. neves adat *Fonsol* 1095-ből). *Fáncs* besenyőtelep volt Fejérben. Ebből lett a *Fáncsika* személyhelynév (pld. Ugocsa, Bihar stb., v. ö. Dercsika, Doboka stb.), s szerintünk a *Fancs + al*-ok.

Bátky Zsigmond.

Börkönd, Burgungya, Kondakor. Az elsőről (Berkend, Börgönd, Bergengye) *Rásonyi Nagy László* mutatta ki (*Nyelvtud. Közl.* 1927.), hogy a török *ber-* (vermek = adni) igéből van képezve. Adalékufl említjük, hogy Vásban is van egy *Börkönd* patak, Cellőmölktől északra, Vinár fellett folyik a Marcalba. Dömölk táján emlitenek egy *Berhend* falut (*Csánki*). Lehet, hogy ez is *Berkend* volt.

A baranyai *Bergengyé*-hez közel esett *Burgungya* (1379., *Csánki*). Azt gondoljuk, hogy ez a vurmak = ütni igével függ össze.

Kondakor személy- és helynevűket (*Nagy László* u. ott.) a török *kundag* = bölcső szóból magyarázza s *Bölcső* nevű magyar embert is említ. (Ehhez: *Bölcső* falu volt Somogyban. *Csánki*.) De ennek török megfelelője is előkerül *Gundag* személynévünkben (*Kovács*: Index). Tanulságos már most, hogy a vasmegyei *Kondakor* (1281: terra Kundakor) környékén ma is él *Kondakor* család. Párja ennek, hogy a zalai *Hazugd*-on még 1513-ban is írnak össze két *Itemér* nevű, bizonyára kun eredetű családot, amelyik család már a korai Árpádkorban szerepelt a megyében. Ezért is kellene összegyűjteni a paraszt családneveket is, amint Györffy sürgette (*M. Nyelv* 1927.).

Bátky Zsigmond.

Kösüly folyás. Patak Hortobágyon. (Válasz.) Régi alakjai: *Kewsel, Keusel, Kösély, Kösü, Kösü* (vitéz Nánási:

Hajduszoboszló története, Debrecen, 1928).

Azt hisszük, hogy a török (oszm.) *Köse, Küse, Göse* = sarok, szöglet szótól kapta nevét. Magyarul tehát *Sarok patak* volna a neve. (Az *ely* végzet kicsinyítés pld. *Kese, Kesej, Kesely*). Magyar megfelelője a vas megyei *Sorokpatak* (régen *Surk*), *Sorok + sár* (Anonymus: *Surcusár* = *Surksár*) és a néhai *Surchér* (*Surk + ér*) Alpár mellett (*Ortvay: Vízrajz*). *Sarok* ma is használatos családnév. Az volt hajdanában is. Pld. *Sarc* szolgarendű ember (Okl. Sz. 1135-ből) és terra *Surk* (1272. Vas m.), ma *Sorok*. Török megfelelőjét látjuk a következő szolgarendűek nevében: *Kös, Köse, Kösöd* és *Gös* 1211-ből és 1218-ból (*Kovács: Index*). Ebből aztán helynevek: *Gös v. Gösetalva*, ma *Gösta* Vasban, *Göstuzséra* Szabolcsban. Ettől nem messze van *Zsurk*, régebben *Surk*, a megye északkeleti csücskében.

Csipkerek, vas megyei község (válasz). Összetett szó lesz a *csipke* = tövis, tüske és *kerek* = erdő szóból. Megieiel neki a régiségben *Töviskerek* (Okl. Szótár). További példák: *Somkerek, Almakerek* stb.

Bátky Zsigmond.

Tördemicz. Ez a zalai község 1274-ben terra *Turdemecz* (Türdemec) néven fordul elő, s a *Lád v. Vérbulcs* nemzetség birtoka volt, tehát feltehetőleg személynév. Győrben volt 1358-ban *Turdemez* birtok (Türdemész), ma *Tördemész* pusztja.

A Vár. Reg.-ban rá is találunk a T. személynévre. 1219-ben szerepel egy *Turdemez*, i. *Turdemez* nevű comes a bihari *Konár* (Kanyar, ma Konyár) faluból. A névben a török *dört + mek* = szűrni stb. igét látjuk, jelentése tehát a m. *nem szűrő*. Párja neki pld. *Balmaz* = *Nem lévő*, *Tepremez* = *Nem mozgó* stb.

(M. Nyelv XI. 148.). A bihari *Konyár*, mely 1213-ban is szerepel u. ott, nézetünk szerint szintén török sz. név, a *kon + mak* = leszállani stb. igéből. (V. ö. *Kajár, Kajtor* stb.). *Kanyár* Szabolcsban is van.

Utólag látom, hogy *Karácsonyi* (Magy. nemz.) egy *Tördemicz* nemzetséget említ *Vasból*.

Bátky Zsigmond.

Közigazgatási változások. (Folyt. a Föld és Ember VIII. évf. 1. sz.-hoz.) *Borsod-Gömör- és Kishont közig. egyelőre egyesített vm.* 6. Poga község nevét *Muhi-ra*, 7. Málé község nevét pedig *Serényimál-ra* változtatta.

Jász-Nagykun-Szolnok vm. 8. Jákóhalma község új neve *Jászfákóhalma*. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.* 9. Drágszélszállás község végleges neve *Drágszél*.

Somogy vm. 10. *Fonyód* kisközség *nagyközséggé* alakult; 11. Tótszentpál és Varjaskér kisközségek *Tótszentpál* ideigl. néven *nagyközséggé* egyesültek.

Tolna vm. 12. Bikács nagyközség és Kistapé kisközség *Bikács* ideiglenes néven *nagyközséggé* egyesültek. *Zala vm.* 13. Nemesbük és Zala-köveskút kisközségek *Nemesbük* ideiglenes néven egyesültek és *nagyközséggé* alakultak.

Baranya vm. 14. Kiskozár kisközség végleges neve *Kozármislény*.

Czakó István.

Véglegesített községnevek. A Föld és Ember előző számaiban összegyűjtött ideiglenes községnevek közül az alábbiak nevét véglegesítették: *Kőkút* (Somogy vm.); *Belvárdgyula* (Baranya vm.); *Nyírszöllös* (Szabolcs és Ung közig. e. e. vm.) *Pacsa* (Zala vm.); *Szakony* (Sopron vm.); *Bábonymegyér* (Somogy vm.); *Alsógöd* (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.).

Czakó István.

FOLYÓIRATSZEMLE.

Magyar Statisztikai Szemle: 1928. 5. füzet: Magyarország népmozgalma az 1928. év I. negyedében. — **Bene:** A magyar cukoripar és annak nemzetközi vonatkozásai. — A pécsvidéki szénmedence termelése.

6. f.: **Tiprovázt:** Emberbaráti intézeteink az 1926—27. tanévben. — **Sajóhelyi:** Az 1927. évi szüret eredményei. — Finn-, Észt-, Lettország és Litvánia gazdasági adatai.

Társadalomtudomány: 1928. 3—5. f.:

Hornyánszky: Az európai kultúra.

Hartyáni és Benisch: Falurendszer — tanyarendszer. **Hartyáni** a mai tanyarendszer fenntartása és annak további kifejlesztése, míg **Benisch** a tanyai központok felállítása mellett tör palcát.

Ethnographia: 1928. 1. f.:

Győrffy: Takarás és nyomtatás az Alföldön. Értékes gyűjtemény az alföldi magyarság ez ősfoglalkozásáról, az élet aratásáról (takarás), hordásáról és csépléséről (nyomtatás).

Természettudományi Közlöny: 1928. 6. f.: **Moesz:** A tavasz bevonulása Európába és Budapest növényzetének tavaszi ébredése.

7. f.: **Bogdánfy:** A légkör törvényei és az Atlanti Oceáni repülések.

8. f.: **Bogdánfy:** A nilusi öntözések fejlődése.

15—16. f.: **Thiering:** Gazdálkodás az emberi munkával. — **Steiner:** Az erdők hatása a csapadékmennyiségre.

19. f.: **Bogdánfy:** Légi kikötő az Atlanti Oceánon.

Magyar Szemle: 1928. II. k. 1. f.: **Gratz:** Lengyelország és Litvánia. — **Hajnal:** Arndt magyar utazása 1798-ban.

2. f.: **Barabás:** Az erdélyi román kulturzónák. — **Kászonyi:** A pusztuló Hegyalja. — **Weis:** A mai Amerika.

4. f.: **Győrffy:** Az Alföld ősi magyar településmódja. Kimutatja, hogy az ősmagyar teljesen önállóan ősi mintára készítette hajlékát és nem a szlávoktól vette át.

III. k. 1. f.: **Gratz:** Közép-Európa balkanizálódása.

Bartucz: A honfoglaló magyarok fajisága. A Székesfehérvár mellett feltárt honfoglaláskori sír antropológiai tanulmányozásának eredményéről számol be.

Jánossy: A négér probléma.

2. f.: **Győrffy:** A tanyai telepedés kezdete. A tanyának új fejlődő félben lévő rendszerét és annak kialakulását ismerteti.

4. f.: *Kovrig*: Olasz gazdasági válság. — *Párdányi*: A breton-, baszk-, flamand-kérdés.

Deseő: Kecskemét gazdasági fejlődése. Részletesen ismerteti Hornyik János értékes posztumusz munkáját.

Geographische Zeitschrift: 1928. 5. f.: *Hannemann*: Die Entstehung und Umbildung von Nehrungen und verwandten Küstenformen. — *Ardt*: Die Geschichte des atlantischen Ozeans. — Ende des Freistaats Waldeck. — Die Wasserkraftausnutzung in Italien. — Wachstum der Bevölkerung Algeriens 1846—1926. — Zunehmende mexikanische Einwanderung nach den Verein. Staaten von Amerika. — Neue Verwaltungseinteilung in Chile.

6. f.: *Pfeiler*: Über raumwirtschaftliche Begriffe und Vorstellungen und ihre bisherige Anwendung in der Geographie und Wirtschaftswissenschaft. — *Feige*: Grundzüge der Haustierverbreitung. — Anthropologische Aufnahme Deutschlands.

7. f.: *Rungaldier*: Die Puszta Hortobágy und die Frage der Puszteneubildung in Ungarn. A Hortobágy kialakulását, talaját, növényzetét, mezőgazdaságát és állattenyésztését ismerteti. — Die neue Transpyrenäenbahn. — Verlegung der Hauptstadt der Sowjetrepublik Moldau.

Geographischer Anzeiger: 1928. 5. f.: *Wagner*: Vorbereitung und Auswertung einer Studienfahrt durch Westfalen und die Rheinlande. — *Radeck*: Das Auslandsdeutschum im erdkundlichen Unterricht.

7. f.: *Schrepfer*: Landschafts- und Städtebilder aus der Provence.

8. f.: *Pfalz*: Za barra! Reiseskizzen aus Tripolitanien. — *Klute*: Die Getreideländer der Erde.

11. f.: *Burk*: Das heimatkundliche Lichtbild. — *Rohrmann*: Dynamische Länderkunde.

Petermanns Mitteilungen: 1928. 5—6. f.: *Hennig*: Hvítramannaland. — *Neubert*: Die Fahrt Nearchs nach dem konstanten Stadion. — *Kaszner*: Die Langlebigkeit der Bulgaren. — *Schultz*: Reise nach Ostsibirien im Jahre 1927. — *Borchardt*: Eine kulturgeographische Studienreise nach Südtunis 1928. — *Krämer*: Der Taro und die Nasskultur. — *Steffen*: Politische Neueinteilung von Chile.

7—8. f.: *Much*: Der Volksname Wikinger. — *Meister*: Erdkunde und Rechtsgestaltung. — *Klute*: Mazedonien. — *Sapper*: Die Grenzfrage zwischen Guatemala und Honduras.

9—10. f.: *Ruthardt*: Die Dezimalgradation als praktisches Organisationsmittel. — *Trikalinos*: Windrippeln. — *Künne*: Die deutsche alpine Taurusexpedition 1927. — *Kalff*: Die deutsche Umschrift des Chinesischen. — *Täuber*: Polynesisches Sprachgut in Amerika und in Sumer.

Schaffer: Seenforschung in der Hohen Tatra. A Magas Tatra három tájának a Poprád, Zöldtő és a Csorbató rövid tanulmánya.

Mitteilung der Geographischen Gesellschaft in Wien: 1928. 1—3. f.: *Guttenberger*: Kulturgeographische Wandlungen im Landschaftsbilde von

Niederösterreich. — *Sawicki*: Eine Studienreise nach Kleinasien. — Drahtloser Fernsprechverkehr Europa—Amerika.

4—6. f.: *Krdl*: Die Almwirtschaft in Karpatho-russland. — *Königsberg*: Athen. — *Buchanan*: Kano, die grosse Handelstadt Zentralafrikas. — *Winter-Laczay*: Verkehrsanlagen in Bolivien. — *Engelmann*: Die Länge der Landesgrenzen der europäischen Staaten. — *Rungaldier*: Neue Karten von Ungarn.

Zeitschrift für Geopolitik: 1928. 1. f.: *Ross*: Afrika in seiner welt-politischen Entwicklung. — *Snowden*: Die Aussichten von Weltwirtschaft und Finanz 1928. — *Obst*: Zur Neugliederung des deutschen Reiches.

2. f.: *Stamp*: Aufgaben des Eisenbahnweltverkehrs. — *Graham*: Die Hebung des europäischen Lebensstandards. — *Hermann*: Weltwirtschaftlicher Bericht. — *Schneider*: Die Lebensfähigkeit der mitteleuropäischen Grosstadt aus der Vorkriegszeit.

4. f.: *Paish*: Vor einem Zusammenbruch der Weltwirtschaft. — *Kiss*: Autarkie und Weltwirtschaft.

5. f.: *Caillaux*: Europa in zehn Jahren.

W. Vogel: Eine ungarische Karte als Kampfmittel gegen den Trianon-Frieden. Kogutowicz Károly néprajzi térképét méltatja és ez a kritika annál nagyobb figyelemre méltó, mert nemcsak a térkép módszerének a jelentőségét emeli ki, — amit a külföldi kritikusok kivétel nélkül megtettek — hanem a legtárgyilagosabb módon elismeri a statisztikai anyag feldolgozásának a helyességét is. Kétszeresen jóleső ez a tárgyilagos német tudományos elismerés Vogel professzor részéről, aki sajnos nagy geopolitikai munkájának még a harmadik kiadásban is¹⁾ nem a legkedvezőbben nyilatkozik Magyarországról a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban. Kritikáját a következő mondatban foglalja össze: „A trianoni határmegállapítást ez a térkép újra rendkívül hatásos kritika alá veszi és rosszakarató igazságtalanságait a legérzékenyebben leleplezi“.

6. f.: *Loucheur*: Wirtschafts- und Währungspolitik in Europa. — *Monzie*: Europa und das fernöstliche Problem.

8. f.: *Sarraut*: Die kommende Auseinandersetzung zwischen der weissen und der farbigen Rasse.

9. f.: *Kenworthy*: Die Kriegsgefahr auf dem Balkan. — *Layton*: Die Kohlenkrise.

²⁾ *Walther Vogel*: Das neue Europa. III. kiadás.

A magyar nép életének és lelkének, zenéjének és művészetének tudományos tanulmányozására egyetlen magyar orgánus az 1890-ben megindult

Ethnographia — Népelet

című évnegyedes folyóirat gazdag illusztrációkkal.

A folyóirat, melyet **Solymossy Sándor és Bátky Zsigmond** szerkeszt és a **Magyar Néprajzi Társaság** ad ki, megszerezhető tagság, előfizetés, de számonként való vásárlás útján is. A Magyar Néprajzi Társaság tagsági díja évi 10 pengő. Az „Ethnographia — Népelet” előfizetési ára 12 pengő. Egyes szám bolti ára 3 pengő. Felvilágosításokat (levélben is) készséggel ad, mutatványszámot pedig ingyen küld a Magyar Néprajzi Társaság titkári hivatala (Budapest, X., Tisztviselőtelep. Néprajzi Múzeum.)

KÖZÉP EURÓPA

1 : 1.350.000 méretű

iskolai falitérképe

megjelent a

Magyar Földrajzi Intézet R. T.

Budapest, V., Ujpesti rakp. 2. sz.
kiadásában.

Közép-
iskoláknak
nélkülöz-
hetetlen!

Tervezték és rajzolták :

Cholnoky Jenő dr., Czakó István, Erődi Kálmán dr., Geszti Lajos,
Karl János dr., Kéz Andor dr., Pécsi Albert dr.

ÁRA: vászonra vonva borítékban **P 47.—**
" " lécekkal **P 50.—**

FÖLD ÉS EMBER

(EARTH AND MAN)

Review of anthropogeographical section of the Hungarian
Ethnographical Society.

Manager: KOGUTOWICZ (CHARLES)
professor and leader of the Geographical Institute of the
Francis Joseph University
SZEGED (Hungary).

Fényképészeti újdonságok-

ról értesítőt ingyen és bérmentve küld

Wanaus József

Budapest, IV., Sütő-u. 2. (Deák Ferenc-tér sarok.)

Alapítva: 1896.

Telefon: Teréz 208—67.

Kérem ezen hirdetésre hivatkozni.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI, TÁRSÁ-
DALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
FOLYÓIRATA.

HORGER ANTAL, CS. SEBESTYÉN KÁROLY közreműködésével szerkeszt.
BIBÓ ISTÁN.

A magyarság, elsősorban az alföldi magyarság lelki
életével, jellemével, szokásaival, kulturájával, nyelvével
stb. foglalkozik. Megjelenik évenként 20 iven 12 füzetben.
Előfizetési ára 6 pengő. Mindennemű kérdés, előfizetés
stb. a szerkesztőhöz intézendő: **Bibó István** egyetemi
könyvtárigazgató **Szeged Egyetemi könyvtár.**
Dugonics-tér 13.